

Ks. Antoni SWOBODA*

OJCOSTWO BOŻE I OJCOSTWO LUDZKIE W UJĘCIU ŚW. AUGUSTYNA

Temat ojcostwa i roli ojca, jaką spełnia on w rodzinie, stanowi przedmiot zainteresowania nie tylko w czasach współczesnych, ale był także podejmowany w starożytności zarówno niechrześcijańskiej, jak i w okresie, w którym rodziło się i rozwijało chrześcijaństwo. Gdy chodzi o niechrześcijańskie środowisko łacińskie, to częstotliwość występowania rzeczownika *pater*, tak w odniesieniu do ojca ziemskiego, jak i do bóstwa jest dość znaczna. Potwierdzają to np., w przypadku literatury łacińskiej odnoszącej się do przykładowo biorąc okresu od III w. prz. Chr. do V w. po Chr., pisma autorów zebrane w *Bibliotheca Teubneriana Latina*, w których aż 3030 razy występuje rzeczownik *pater* użyty w *nominativus singularis*. Przegląd literatury tego okresu pozwala zauważyć, iż na temat ojca i to z różnych punktów widzenia, wypowiadali się przykładowo, począwszy od ojca literatury łacińskiej Liwiusza Andronikusa (III prz. Chr.) tacy autorzy jak komediopisarz Plaut (ok. 250-184 prz. Chr.)¹ (*Amphitrus, Captivi, Cistellaria*), Katon Starszy (234-149 p. Chr.) (*De agricultura*), poeci Wergiliusz (70-19 prz. Chr.) (*Aeneis*) i Horacy (65-8 prz. Chr.) (*Carmina, Epistulae, Sermones*).

W tym miejscu nie można pominąć nauczania filozofa, polityka i mówcy Cyncerona (106-43 prz. Chr.) (*In C. Verrem oratio, De oratore, De divinatione, De natura deorum, De officiis, De re publica, Tusculanae disputationes, Epistulae ad Atticum, Epistulae ad familiares*), wspomnieć należy także o wybitnym uczonym rzymskim i encyklopedyście Warronie (116-27 prz. Chr.) (*De lingua Latina*).

Na uwagę zasługują również przemyślenia filozofa i moralisty Seneki (4 prz. Chr. - 65 po Chr.) (*De beneficiis, Consolatio ad Marciam, Consolatio ad Helviam matrem, Epistulae morales ad Lucilium*), a także największego historyka rzymskiego, mówcy, polityka, Tacyta (ok. 55-120) (*Annales*) oraz jego przyjaciela Pliniusza Młodszego (ok. 61 - ok. 113) (*Epistulae, Panegyricus*).

* Ks. dr hab. Antoni Swoboda, prof. UAM – profesor nadzwyczajny w Zakładzie Teologii Patrystycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; e-mail: aswoboda@amu.edu.pl.

¹ Przy kolejnych autorach niechrześcijańskich, jak i chrześcijańskich będą podawane tylko dzieła z największą ilością wystąpień, zaś odniesienia pojedyncze będą pomijane.

Wielu wiadomości na temat ojca dostarcza także przyjaciel Pliniusza Młodszego, pisarz Swetoniusz (ok. 70-140) (*De vita Caesarum*).

Gdy chodzi o środowisko chrześcijańskie, to analizując pisma autorów wczesnochrześcijańskich wydane w serii *Library of Latin Texts – Series A* przez „Brepols” możemy się przekonać, że częstotliwość występowania tego rzeczownika w *nominativus singularis*, również w odniesieniu do ojca ziemskiego, jak i Boga Ojca, w literaturze do V w., jest o wiele większa i wynosi 10804 wystąpienia. Spośród autorów tego okresu najczęściej pojawia się ten rzeczownik u retora i apologety Tertuliana (ok. 155 - ok. 220) (*Adversus Praxeam, Adversus Marcionem*), filozofa Laktancjusza (ok. 250-330) (*Divinarum institutionum*), retora Mariusza Wiktoryna (ok. 300-363) (*Adversus Arium*), św. Hilarego z Poitiers (ok. 315-367) (*De Trinitate*), św. Ambrożego z Mediolanu (ok. 339-397) (*Expositio Evangelii secundum Lucam, De fide, De Spiritu Sancto, De Trinitate*), św. Hieronima ze Strydonu (ok. 347-419) (*Epistulae, De Spiritu Sancto, De nominibus Hebraicis, Commentaria in Isaiam*), a w szczególności u św. Augustyna biskupa Hippony (354-430) (*Epistulae, In Joannis Evangelium tractatus, Enarrationes in Psalmos, Sermones de Scripturis, De civitate Dei, Contra Maximum episcopum Arianorum, De Trinitate*).

W odróżnieniu od pojęcia *pater* w starożytności funkcjonowało także pojęcie *paterfamilias* pisane łącznie² oraz w postaci rozłączonych rzeczowników *pater familias*, które również wskazywało na ojca rodziny także w aspekcie prawnym³.

Gdy chodzi o rzeczownik pisany łącznie (*paterfamilias*)⁴, to w przypadku autorów niechrześcijańskich występuje on przede wszystkim u wspomnianego już Marka Tulliusza Cyncerona (*De inventione, Topica*) oraz u historyka rzymskiego Ammiana Marcellina (ok. 333-400) (*Rerum gestarum libri qui supersunt*).

Natomiast u autorów chrześcijańskich jego obecność jest raczej sporadyczna. Najczęściej spotkać można ten wyraz u św. Cypriana (200/210-258) (*Epistulae*), św. Klemensa Rzymskiego (†101) (*Epistula ad Corinthios*), św. Ambrożego z Mediolanu (*Expositio Evangelii secundum Lucam*), św. Hieronima (*Commentaria in Matthaëum, Adversus Jovinianum*) oraz św. Augustyna (*Sermones, De Genesi contra Manichaeos, In Joannis Evangelium tractatus, Enarrationes in Psalmos*) i Sulpicjusza Sewera (ok. 363-420) (*Dialogorum libri II*).

² Rzeczownik ten pisany łącznie: *paterfamilias* podaje Alojzy Jougan (*Słownik kościelny łacińsko-polski*, Warszawa 1992, 484) w formie *pater-familias*. Również w formie łącznej występuje u Józefa Korpantego (*Słownik łacińsko-polski*, t. 2, Warszawa 2003, 409). Podaje go także *Database of Latin Dictionaries (DLD) by CTLO*, wyd. Brepols Publishers, Turnhout 2013, za A. Forcellini, *Lexicon Totius Latinitatis*, Patavii 1965 (impressio anastatica ex editione aa. 1864-1926).

³ Rzeczownik *pater familias* pisany rozłącznie podaje Marian Plezia (IV 46, s.v. *pater*). W tej formie spotykamy także u Ferruccio Calonghi (*Dizionario Latino-italiano*, vol. 1, Torino 1972, 1970) i Angelo Perugini (*Dizionario Italiano-latino*, Città del Vaticano 1976, 1330).

⁴ Także i tutaj będą podane tylko najczęstsze wystąpienia tego rzeczownika.

Pater familias pisane rozdzielnie częściej pojawia się w źródłach. Pod tym względem na szczególną uwagę spośród autorów niechrześcijańskich zasługuje Katon Starszy (*De agri cultura*), następnie historyk, biograf i poeta Korneliusz Nepos (*De viris illustribus*), a przede wszystkim Cynceron (*Pro P. Quinctio oratio*, *In C. Verrem orationes*, *In L. Calpurnium Pisonem oratio*, *In L. Sergium Catilinam orationes*, *Pro L. Valerio Flacco oratio*, *Pro M. Tullio oratio*, *Pro P. Quinctio oratio*, *Pro rege Deiotaro oratio*, *De oratore*, *De legibus*, *De lingua Latina*). To pojęcie spotykamy także u pisarza Waleriusza Maksymusa (I w.) (*Facta et dicta memorabilia*), historyka Pliniusza Starszego (23-79) (*Naturalis historia*), Swetoniusza (ok. 69-130) (*De vita Caesarum*), prawnika Gajusza (ok. 110-180) (*Institutiones*), filozofa, retora i pisarza Apulejusza (ok. 124 - po 170) (*Florida*), również pisarza, a zarazem filozofa Makrobiusza (IV/V w.) (*Saturnalia*), historyka rzymskiego Ammiana Marcellina (*Rerum gestarum libri qui supersunt*). Godne uwagi są także *Iuris Romani anteiustiniani fragmenta Vaticana* czy też pisma *Scriptores Historiae Augustae* (*Aelius Lampridius*).

W porównaniu z tymi źródłami u autorów chrześcijańskich liczba wystąpień *pater familias* jest nieco mniejsza. To określenie obecne jest zwłaszcza u Tertuliana (*Adversus Marcionem*), Laktancjusza (*Divinae institutiones*), św. Hieronima (*Epistulae*), św. Ambrożego (*De Abraham*, *Expositio Evangelii secundum Lucam*), Zenona z Werony († ok 371) (*Tractatus*) i św. Augustyna (*Enarrationes in Psalmos*, *Sermones*, *Contra Faustum*), a także we wspomnianych już *Iuris Romani anteiustiniani fragmenta Vaticana*.

Prócz przytoczonych w tym miejscu rzeczowników jest jeszcze jeden, a mianowicie *paternitas* oznaczający ojcostwo. Okazuje się jednak, że w literaturze łacińskiej niechrześcijańskiej zebranej w cytowanej już *Bibliotheca Teubneriana Latina* nie występuje. Natomiast, gdy chodzi o literaturę wczesnochrześcijańską do V w. to ilość jego wystąpień w *nominativus singularis* jest bardzo mała i wynosi tylko 47. Spotkać go można m.in. u Mariusza Wiktoryna, Ambrozjastra (IV w.), biskupa Rawenny, Piotra Chryzologa (ok. 380-450), św. Augustyna, św. Euchariusza z Lyonu (V w.), a także u św. Hieronima.

Tematyce roli ojca w rodzinie, gdy chodzi o starożytne środowisko łacińskie do V w., poświęconych zostało wiele prac, których wykaz znajduje się w *L'Annee Philologique* dostępnym także drogą elektroniczną. Tak więc określeniu *pater familias* pisanemu rozłącznie poświęcone są prace takich autorów jak np. Nunzia Donadio⁵, Jean Christian Dumont⁶, Marcos Ruiz Sánchez⁷. Ze

⁵ Por. N. Donadio, «*Judicium domesticum*», *riprovazione sociale e persecuzione pubblica di atti commessi da sottoposti alla «patria potestas»*, „Index” 40 (2012) 175-195.

⁶ Por. J.Ch. Dumont, *L'imperium du pater familias*, w: *Parenté et stratégies familiales dans l'Antiquité romaine*, ed. J. Andreau – H. Bruhns, Paris, Paris 1990, 475-495.

⁷ Por. M. Ruiz Sánchez, *Padres e hijos en la sociedad, en el mito y en la literatura latinas*, w: *Visiones mítico-religiosas del padre en la Antigüedad clásica*, ed. M. Ruiz Sánchez, Madrid 2004, 7-12.

starszych opracowań wymienić należy Ricardo Astolfi⁸, Luigi Capogrossi Colognesi⁹, Alfredo Mordechai Rabello¹⁰, Francesco Maria Robertis¹¹, Giovanni Runchina¹², Richard P. Saller¹³, Alfonso Traina¹⁴ czy też Antonie Wlosoka¹⁵.

Nie brak również opracowań powiązanych z pojęciem *paterfamilias* pisany łącznie. W tym zakresie posiadamy opracowania powstałe już dość dawno, np. autorstwa Antti Arjava¹⁶, Williama W. Bucklanda¹⁷, Johna Anthony'ego Crooka¹⁸, Josepha Dénoyeza¹⁹, Filippo Gallo²⁰, A.M. Rabello²¹ oraz Pasquale Voci²².

Pewnym uzupełnieniem literatury na interesujący nas temat są opracowania, w których autorzy starają się przybliżyć znaczenie ojcostwa fizycznego i duchowego. Stąd też na uwagę zasługują m.in. przemyślenia takich autorów jak: Florence Khodoss²³, Anne Lefebvre-Teillard²⁴, Dieter Lenzen²⁵, Maria

⁸ Por. R. Astolfi, *Costituzione di servitù e destinazione del padre di famiglia*, „Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano” 72 (1969) 181-201.

⁹ Por. L. Capogrossi Colognesi, *Ancora sui poteri del paterfamilias*, „Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano” 73 (1970) 357-425.

¹⁰ Por. A.M. Rabello, *L'acquisto della patria potestas*, „Labeo” 21 (1975) 172-192.

¹¹ Por. M.F. de Robertis, *I limiti spaziali al potere del paterfamilias*, „Labeo” 29 (1983) 164-174.

¹² Por. G. Runchina, *Polemica filosofica e dottrinale nel „De ira Dei” di Lattanzio*, „Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Cagliari” 6 (1985) 159-181.

¹³ Por. R.P. Saller, *«Paterfamilias», «materfamilias», and the gendered semantics of the Roman household*, CPh 94 (1999) fasc. 2, 182-197.

¹⁴ Por. A. Traina, *Paterfamiliae*, „Latinitas” 12 (1964) 225-229.

¹⁵ Por. A. Wlosok, *Vater und Vaternvorstellungen in der römischen Kultur*, w: *Das Vaterbild im Abendland*, hrsg. H. Tellenbach, Stuttgart 1978, 18-54 i 192-200.

¹⁶ Por. A. Arjava, *Paternal power in late antiquity*, JRS 88 (1998) 147-165.

¹⁷ Por. W.W. Buckland, *Diligens paterfamilias*, w: *Studi in onore di Pietro Bonfante nel XL anno d'insegnamento*, ed. E. Albertario – P. de Francisci – P. Ciapessoni, vol. 2, Milano 1930, 85-108.

¹⁸ Por. J.A. Crook, *Patria potestas*, CQ 17 (1967) 113-122.

¹⁹ Por. J. Dénoyez, *Le paterfamilias et l'évolution de ça position*, w: *Syntelesia Vincenzo Arangio-Ruiz*, ed. A. Guarino – L. Labruna, Napoli 1964, 441-449.

²⁰ Por. F. Gallo, *Osservazioni sulla signoria del paterfamilias in epoca arcaica*, w: *Studi in onore di Pietro de Francisci*, vol. 1, Milano 1956, 193-236.

²¹ Por. A.M. Rabello, *L'acquisto della patria potestas sul proprio filius alla morte del paterfamilias*, „Revue Internationale des Droits de L'Antiquité” 18 (1971) 784; tenże, *L'acquisto della patria potestas*, s. 172-192.

²² Por. P. Voci, *Storia della patria potestas da Augusto a Diocleziano*, „Iura” 31 (1980) 37-100; tenże, *Storia della patria potestas da Costantino a Giustiniano*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 51 (1985) 1-72.

²³ Por. F. Khodoss, *L'enfant est le père de l'homme*, w: *Saint Augustin*, ed. P. Ranson, Paris 1988, 348-355.

²⁴ Por. A. Lefebvre-Teillard, *«Pater is est quem nuptiae demonstrant»: jalons pour une histoire de la présomption de paternité*, „Revue Historique de Droit Français et Étranger” 69 (1991) fasc. 3, 331-341.

²⁵ Por. D. Lenzen, *Vaterschaft: vom Patriarchat zur Alimentation*, Reinbek bei Hamburg 1991.

Antonia Mancuso²⁶, Christoph Johannes Marksches²⁷, Antonio Guarino²⁸, Anna De Francesco²⁹, Marcos Ruiz Sánchez³⁰, Elena Conde Guerri³¹, Antonella Borgo³² Paola Luigia Carucci³³. Z polskich prac lub tłumaczeń na język polski warto wymienić prace Petera Browna³⁴, Jérôme Carcopino³⁵, Augustyna Eckmanna³⁶, Mikołaja Gębki³⁷, Juliusza Jundziłła³⁸, Marka Kuryłowicza³⁹, Borysa Łapickiego⁴⁰, Ryszarda Pankiewicza⁴¹, Stanisława Stabryły⁴², Paula Veynego⁴³ czy Lidii Winniczuk⁴⁴, a także poświęcony temu zagadnieniu rocznik „Vox Patrum”⁴⁵.

Mając do dyspozycji tak obszerny materiał postanowiliśmy przy pomocy metody teologicznej przybliżyć jedynie nauczanie biskupa Hippony, św.

²⁶ Por. M.A. Mancuso, *Il rapporto padri e figli nella prima decia di Tito Livio*, „Latomus” 58 (1999) fasc. 1, 109-120.

²⁷ Por. Ch. Marksches, «Väter» im Neuplatonismus und im antiken Christentum: ein historischer Erkundungsgang mit aktuellen Hintergedanken, w: *Leben und Kirche: Festschrift für Wilfried Härle zum 60. Geburtstag*, hrsg. U. Andrée – F. Miede – Ch. Schwöbel, Marburg 2001, 51-66.

²⁸ Por. A. Guarino, *Il «buon padre» gentiluomo?*, „Labeo” 37 (1991) fasc. 2, 238-241.

²⁹ Por. A. De Francesco, *Il diritto agli alimenti tra genitori e figli: un'ipotesi ricostruttiva*, „Labeo” 47 (2001) fasc. 1, 28-62.

³⁰ Por. Ruiz Sánchez, *Padres e hijos en la sociedad*, s. 7-12.

³¹ Por. E. Conde Guerri, *El padre romano como educador: „iniciación para la vida perdurable”*, w: *Visiones mítico-religiosas del padre*, s. 45-59.

³² Por. A. Borgo, *Famiglia, paternità e sangue: a proposito di un saggio recente di antropologia latina*, „Vichiana” 12 (2010) fasc. 2, 294-297.

³³ Por. P.L. Carucci, *Questioni di paternità nel diritto di età imperiale*, „Studia et Documenta Historiae et Iuris” 78 (2012) 41-86.

³⁴ Por. P. Brown, *Zmierzch starożytności*, w: *Historia życia prywatnego. Od Cesarstwa Rzymskiego do roku tysięcznego*, red. P. Veyne, tłum. M. Rostworowska, t. 1, Wrocław – Warszawa – Kraków 1998, 223-298.

³⁵ Por. J. Carcopino, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, tłum. M. Pąkcińska, Warszawa 1960.

³⁶ Por. A. Eckmann, *Starożytna rodzina grecka i rzymska*, VoxP 5 (1985) t. 8-9, 29-51.

³⁷ Por. M. Gębka, *Rola ojca w antycznej Grecji i Rzymie*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” 20 (2013) 33-49.

³⁸ Por. J. Jundziłł, *Modele małżeństwa w Rzymie pogańskim a wczesnochrześcijańskim*, w: *Spółczeństwo i kultura do XVI w.*, red. J. Śliwiński, Studia i Materiały 36, Olsztyn 1992, 9-18.

³⁹ Por. M. Kuryłowicz, *Kontynuacja rodziny w państwie i prawie rzymskim okresie republiki*, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin ks. prof. Henryka Misztala*, red. A. Dębiński – W. Bar – P. Stanisz, Lublin 2001, 125-133.

⁴⁰ Por. B. Łapicki, *Prawo rzymskie*, Warszawa 1948; tenże, *Władza ojcowska w starożytnym Rzymie. Część 1: Czasy królewskie. Część 2: Czasy republikańskie*, Warszawa 1933.

⁴¹ Por. R. Pankiewicz, *Spoleczno-ekonomiczne aspekty funkcjonowania rodziny wczesnorzymskiej*, w: *Rodzina w starożytnym Rzymie*, red. K. Jakubiak, Bydgoszcz 1993, 13-39.

⁴² Por. S. Stabryła, *Zarys kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 2007.

⁴³ Por. P. Veyne, *Cesarstwo Rzymskie*, w: *Historia życia prywatnego*, t. 1, s. 17-221.

⁴⁴ Por. L. Winniczuk, *Ludzie, zwyczaje i obyczaje starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1983.

⁴⁵ Por. VoxP 5 (1985) t. 8-9.

Augustyna (354-430) na temat ojcostwa Bożego i ojcostwa ludzkiego. Jak można się przekonać, pomimo licznych wypowiedzi na temat ojca obecnych w pismach tego starożytnego autora, liczba opracowań poświęconych temu zagadnieniu nie jest imponująca. Niemniej jednak na uwagę zasługują prace Bernarda Bruninga⁴⁶, Petera J. Burnella⁴⁷, Franza K. Mayra⁴⁸, Antoniego Swobody⁴⁹ czy José Anoz⁵⁰. Należy również zwrócić uwagę na artykuł Jacka Salija⁵¹ poświęcony ojcostwu i synostwu w pismach św. Augustyna, który jednak ogranicza się jedynie do kilku pism tegoż starożytnego autora. Stąd, by uzyskać bardziej dokładny obraz poglądów biskupa Hippony, wydaje się konieczne poszerzenie bazy źródłowej. Dlatego też, prócz pism Świętego, które uwzględnił J. Salij, zostaną przebadane następujące: *Confessiones*⁵², *Contra Adimantum*⁵³, *Contra duas epistolas Pelagianorum*⁵⁴, *Contra Faustum Manichaeum*⁵⁵, *Contra Secundinum*⁵⁶, *Contra Julianum*⁵⁷, *De bono*

⁴⁶ Por. B. Bruning, „Ab utero matris meae, quae multum speravit in te”: la maternité et la paternité d’Augustin, „Augustiniana” 54 (2004) fasc. 1-4, 379-400.

⁴⁷ Por. P. Burnell, *Las funciones de la familia y de la sociedad civil en «la ciudad de Dios» de San Agustín*, „Augustinus” 45 (2000) fasc. 176-177, 27-33.

⁴⁸ Por. F.K. Mayr, *Trinität und Familie in De Trinitate XII*, REAug 18 (1972) 51-86.

⁴⁹ Podajemy tylko wybrane prace: A. Swoboda, *Godność ojca w pismach Plutarcha z Cheronei i św. Augustyna*, VoxP 19 (1999) t. 36-37, 271-289; *Aspekty wychowawcze w pismach filozoficznych Platona i autorów chrześcijańskich IV wieku (św. Augustyn, św. Hieronim)*, VoxP 20 (2000) t. 38-39, 463-485; *Postawa ojca wobec dziecka w pismach Plutarcha z Cheronei i autorów chrześcijańskich IV wieku (św. Ambroży, św. Augustyn, św. Hieronim)*, PzST 10 (2001) 79-96; *Wskazania moralno-pastoralne dla małżonków w pismach św. Augustyna*, STHŚO 24 (2004) 295-313; *Aspekty teologiczne małżeństwa i dziewictwa w pismach św. Augustyna*, SSHT 37 (2004) 139-157; *Źródło i prawzory sakramentu małżeństwa w nauczaniu św. Augustyna*, VoxP 28 (2008) t. 52, 1049-1064; *Nauka o odpowiedzialnym rodzicielstwie w wybranych pismach moralno-ascetycznych św. Ambrożego, Biskupa Mediolanu (ok. 339-397) i moralno-pastoralnych św. Augustyna, Biskupa Hippony (353-430)*, TPatr 7 (2010) 127-175.

⁵⁰ Por. J. Anoz, *El Padre en la predicación agustiniana*, „Augustinus” 47 (2002) fasc. 184-185, 5-39.

⁵¹ Por. J. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, ŻD 5 (1998) nr 13, 11-30.

⁵² Por. Augustinus, *Confessiones*, ed. P. Knöll, CSEL 33/1, Vindobonae 1896, tłum. Z. Kubiak: *Święty Augustyn, Wyznania*, Warszawa 1982.

⁵³ Por. Augustinus, *Contra Adimantum Manichaei discipulum liber I*, ed. I. Zycha, CSEL 25/1, Vindobonae 1891, 113-190, tłum. J. Sulowski: *Przeciw Adimantowi*, w: *Pisma przeciw manichejczykom*, PSP 54, Warszawa 1990.

⁵⁴ Por. Augustinus, *Contra duas epistulas Pelagianorum libri IV*, ed. C.F. Urba – I. Zycha, CSEL 60, Vindobonae 1913, 423-570.

⁵⁵ Por. Augustinus, *Contra Faustum Manichaeum libri XXXIII*, ed. I. Zycha, CSEL 25/1, 249-797, tłum. J. Sulowski: *Św. Augustyn, Przeciw Faustusowi. Księgi I-XXI*, PSP 55, Warszawa 1991; *Przeciw Faustusowi. Księgi XXII-XXXIII*, PSP 56, Warszawa 1991, 3-151.

⁵⁶ Por. Augustinus, *Contra Secundinum*, ed. I. Zycha, CSEL 25/2, Vindobonae 1892, 905-947, tłum. J. Sulowski, PSP 56, 161-193.

⁵⁷ Por. Augustinus, *Contra Julianum libri VI*, PL 44, 641-874, tłum. W. Eborowicz: *Św. Augustyn, Przeciw Julianowi*, PSP 19/1-2, Warszawa 1977.

*coniugali*⁵⁸, *De bono viduitatis*⁵⁹, *De civitate Dei*⁶⁰, *De consensu Evangelistarum*⁶¹, *De doctrina christiana*⁶², *De gratia Christi et de peccato originali*⁶³, *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum*⁶⁴, *De nuptiis et concupiscentia*⁶⁵, *De octo quaestionibus ex Veteri Testamento*⁶⁶, *De opere monachorum*⁶⁷, *De sancta virginitate*⁶⁸, *De sermone Domini in monte*⁶⁹, *De Trinitate*⁷⁰, *Enarrationes in Psalmos*⁷¹, *Epistolae*⁷², *In Joannis Evangelium tractatus*⁷³, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani*⁷⁴,

⁵⁸ Por. Augustinus, *De bono coniugali liber unus*, ed. I. Zycha, CSEL 41, Vindobonae 1900, 187-230, tłum. W. Eborowicz, w: *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, red. A. Eckmann, Lublin 2003, 73-116.

⁵⁹ Por. Augustinus, *De bono viduitatis*, ed. I. Zycha, CSEL 41, 305-343, tłum. T. Gacia, w: *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, s. 183-222.

⁶⁰ Por. Augustinus, *De civitate Dei libri XXII*, ed. E. Hoffmann, CSEL 40/1-2, Vindobonae 1899-1900, tłum. W. Kornatowski: *Święty Augustyn, O państwie Bożym*, t. 1-2, Warszawa 1977.

⁶¹ Por. Augustinus, *De consensu Evangelistarum libri IV*, ed. F. Wehrich, CSEL 43, Vindobonae – Lipsiae 1904, tłum. J. Sulowski: *Św. Augustyn, O zgodności Ewangelistów*, PSP 50, Warszawa 1989.

⁶² Por. Augustinus, *De doctrina christiana*, ed. J. Martin, CCL 32, Turnholti 1962, 1-167, tłum. J. Sulowski: *Św. Augustyn, O nauce chrześcijańskiej*, Warszawa 1989.

⁶³ Por. Augustinus, *De gratia Christi et de peccato originali*, ed. C.F. Urba – J. Zycha, CSEL 42, Vindobonae 1902, 125-206.

⁶⁴ Por. Augustinus, *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo*, PL 32, 1309-1378.

⁶⁵ Por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia ad Valerium libri duo*, ed. C.F. Urba – J. Zycha, CSEL 42, 211-319, tłum. K. Kościelniak, w: *Pisma św. Augustyna o małżeństwie i dziewictwie*, s. 343-390.

⁶⁶ Por. Augustinus, *De octo quaestionibus ex Veteri Testamento*, ed. D. De Bruyne, CCL 33, Turnholti 1958, 469-472, partim in PL 35, 1374.

⁶⁷ Por. Augustinus, *De opere monachorum*, ed. J. Zycha, CSEL 41, 531-595, tłum. R. Szaszka, w: *Św. Augustyn, Pisma monastyczne*, ŻM 27, Kraków 2002, 185-267.

⁶⁸ Por. Augustinus, *De sancta virginitate*, ed. J. Zycha, CSEL 41, 235-302, tłum. P. Nehring, ŻM 27, 271-348.

⁶⁹ Por. Augustinus, *De sermone Domini in monte libri duo*, ed. A. Mutzenbecher, CCL 35, Turnholti 1967, tłum. S. Ryznar – J. Sulowski, w: *Św. Augustyn, O kazaniu Pana na górze. Do Symplicjana o różnych problemach. Problemy Ewangeliczne*, PSP 48, Warszawa 1989, 21-130.

⁷⁰ Por. Augustinus, *De Trinitate libri quindecim*, ed. W.J. Mountain, CCL 50-50A, Turnholti 1968, tłum. M. Stokowska: *Św. Augustyn, O Trójcy Świętej*, Kraków 1996.

⁷¹ Por. Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, CCL 38-40, ed. E. Dekkers – J. Freipont, CCL 38-40, Turnholti 1956, tłum. J. Sulowski: *Św. Augustyn, Objaśnienia Psalmów*, PSP 37-42, Warszawa 1986.

⁷² Por. Augustinus, *Epistulae*, ed. A. Goldbacher, CSEL 34/1, Vindobonae 1895; CSEL 34/2, Vindobonae 1898; CSEL 44, Vindobonae 1904; CSEL 57, Vindobonae 1911; CSEL 58, Vindobonae 1923, tłum. W. Eborowicz, *Św. Augustyn, Listy (1-75)*, Pelplin 1991.

⁷³ Por. Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus CXXIV*, ed. D.R. Willems, CCL 36, Turnholti 1954, tłum. W. Szoldrski, w: *Św. Augustyn, Homilie na Ewangelię i Pierwszy List św. Jana*, PSP 15/1-2, Warszawa 1977.

⁷⁴ Por. Augustinus, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani*, ed. M. Zelzer, CSEL 85/1, Vindobonae 1974; CSEL 85/2, Wien 2004.

*Quaestiones in Heptateuchum*⁷⁵ oraz *Sermones*⁷⁶. Całość opracowania składać się będzie z dwóch paragrafów. W pierwszym, w oparciu o przytoczone pisma, przybliżymy nauczanie biskupa Hippony na temat ojcostwa Bożego w kontekście jego wypowiedzi o roli ojca ziemskiego. W drugim natomiast postaramy się ukazać poglądy św. Augustyna dotyczące ojcostwa ziemskiego. Ostatnia część naszej pracy zawierać będzie stosowne wnioski.

I. CHARAKTERYSTYKA OJCOSTWA BOŻEGO

W tym punkcie naszego opracowania zwrócimy uwagę na trzy zagadnienia. Pierwsze poświęcone będzie jego wypowiedziom na temat Boga jako Stwórcy i Rodziciela. W drugim paragrafie ukážemy jego nauczanie dotyczące przejawów działania Boga wobec człowieka, zaś w trzecim zapoznamy się ze stanowiskiem biskupa Hippony odnośnie miejsca Boga w życiu człowieka.

1. Bóg jako stwórca i rodziciel. Lektura pism św. Augustyna mająca na celu ukazanie jego nauki na temat ojcostwa przede wszystkim wskazuje, że Bóg jest ojcem⁷⁷. Stąd też w oparciu o wypowiedź św. Pawła z Listu do Efezjan (3, 14-15) stwierdza, że „zgina kolana przed Ojcem Pana naszego Jezusa Chrystusa, od którego bierze nazwę wszelkie ojcostwo (*paternitas*) w niebie i na ziemi”⁷⁸. Pośrednio myśl ta obecna jest także w innym miejscu, w którym zauważa, że na mocy przymierza człowiekowi zostało obiecane jedno nieprzemijające dziedzictwo polegające na tym, że ma on posiąść Boga za ojca, zaś Chrystusa jako brata⁷⁹.

Prawda, iż Bóg jest ojcem uwypuklona została także poprzez dokonane porównania. Tak więc według naszego autora postępowanie Boga wobec

⁷⁵ Por. Augustinus, *Quaestiones in Heptateuchum libri VII*, ed. I. Zycha, CSEL 28/2, Vindobonae 1895, 3-506, tłum. J. Sulowski: *Św. Augustyn, Problemy Heptateuchu*, PSP 46-47, Warszawa 1990.

⁷⁶ Por. Augustinus, *Sermones*, PL 38, 23-1483; PL 39, 1493-1638. W Polsce opracowano w jednym tomie niewielki wybór: *Św. Augustyn, Wybór mów: kazania świąteczne i okolicznościowe*, tłum. J. Jaworski, PSP 12, Warszawa 1973.

⁷⁷ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 26(2), 18; 88(2), 14; *Sermo* 55, 5, 5; 57, 2, 2. Zob. G. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, „Augustinus” 7 (1962) 158; J.L. Larrabe, *Matrimonio cristiano y educación de los hijos, según san Agustín*, „Augustinus” 18 (1973) 385; Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 30. W tym miejscu pragniemy także nadmienić, iż w opublikowanej w 2013 r. pracy pt. *Kobieta, żona i matka w pismach św. Augustyna* (Studia i Materiały 158, Poznań 2012, 221-225) wypowiedzieliśmy się na temat ojcostwa i macierzyństwa Boga. Niniejsze opracowanie ma na celu pogłębienie tematu ojcostwa Boga w odniesieniu do człowieka.

⁷⁸ Augustinus, *De moribus Ecclesiae Catholicae et de moribus Manichaeorum* I 18, 33, PL 32, 1325: „[...] flecto genua mea ad Patrem domini nostri Jesu Christi, a quo omnis paternitas in coelis et in terra nominatur”, tłum. własne. Por. tenże, *Epistula* 140, 25, 62; 140, 26, 63; 175, 5; *De vera religione* 31, 58; *Sermo* 68; 165, 1, 1; *Collatio cum Maximino episcopo Arianorum* 3.

⁷⁹ Por. tenże, *Epistula* 243, 3.

człowieka można przyrównać do zachowania ojca wobec własnego dziecka⁸⁰, a sprawiedliwość i miłosierdzie Boże przypominają miłość matki i ojca⁸¹. Stąd też odwołując się do wspomnień ze swego dzieciństwa stwierdza, że jego matka starała się, by Bóg był dla niego ojcem⁸².

Już w świetle tych kilku wypowiedzi biskupa Hippony można postawić pytanie w czym wyraża się to Boże ojcostwo? Przybliżając tę prawdę podkreśla, że Bóg jest ojcem przede wszystkim dlatego, ponieważ stworzył człowieka⁸³. Nasz autor nie ogranicza się tylko do tego stwierdzenia, ale podkreśla, że Bóg nie tylko jest ojcem, ale kimś większym, gdyż w porównaniu z ojcem ziemskim, jest stwórcą wykorzystującym do tego celu swą potęgę⁸⁴, a stwarzając przyrodę⁸⁵ zachowuje prawa, które kierują jej poruszeniami⁸⁶. Z kolejnej wypowiedzi autora, niewątpliwie będącej także owocem jego polemiki z manicheizmem, wynika, że Bóg, a nie szatan, jest twórcą natury ludzkiej⁸⁷, którą obdarza również życiem⁸⁸ i czyni to przez całe życie człowieka niezależnie od tego jakie ono jest pod względem moralnym⁸⁹.

Refleksja św. Augustyna nad ojcostwem Boga nie kończy się na tych przemyśleniach, ale, jak zauważa to Josué Lui Larrabe, biskup Hippony uczył, że „fundamentem i źródłem płodności jest Bóg jako Ojciec”⁹⁰. Potwierdza to lektura pism tego Ojca Kościoła, który w oparciu o Księgę Rodzaju (1, 27) stwierdza, że Bóg stwarzając mężczyznę i kobietę jest twórcą płci⁹¹, a co za tym idzie, jak dostrzegał to także pelagianin Julian z Eklanum († 454), również męskości i poruszeń organów płciowych, bez których nie może dochodzić do zapłodnienia⁹².

W tym miejscu musimy zauważyć, że Biskup Hippony polemizując z Julianem nie zaprzeczał tym poglądom pelagiańskiego biskupa, co potwierdza

⁸⁰ Por. tenże, *Contra Adimantum* 16, 3.

⁸¹ Por. tenże, *Sermo* 88, 21, 24.

⁸² Por. tenże, *Confessiones* I 11, 17.

⁸³ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 26(2), 18. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 158.

⁸⁴ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 127, 12; *Contra Julianum* III 18, 34.

⁸⁵ Por. tenże, *Contra Julianum* III 24, 56.

⁸⁶ Por. tamże V 14, 51.

⁸⁷ Por. tenże, *De nuptiis et concupiscentia* II 6, 16; II 14, 28. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28.

⁸⁸ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XXII 24, 1-2. Zob. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 385.

⁸⁹ Por. Augustinus, *Contra Julianum* III 24, 56; *Contra duas epistolas Pelagianorum* I 10, 17 - 19, 37. Zob. W. Eborowicz, *Wstęp*, w: Św. Augustyn, *Przeciw Julianowi*, Warszawa 1977, PSP 19/1, 74.

⁹⁰ J.L. Larrabe, *Espiritualidad y castidad matrimonial según san Augustin (En homenaje en el XVI Centenario de su bautismo)*, EstA 22 (1987) fasc. 1-3, 248, tłum. własne.

⁹¹ Por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* II 31, 53.

⁹² Por. tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 11; V 15; V 17; *De civitate Dei* XXII 24, 2. Zob. Eborowicz, *Wstęp*, PSP 19/1, 74; Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 385.

jego wypowiedź w *Contra Julianum*⁹³, ale starał się sprostować poglądy swego adwersarza. Uważał bowiem, że poryw skłaniający małżonków do rodzenia dzieci „o ile wywodzi się z pobożnej woli krzewienia życia jest ustanowiony przez Boga”. Natomiast, jeżeli jest on „następstwem zamieszania namiętności, którego wolna wola nie może ani wywołać, ani opanować, wówczas pochodzi on z natury zranionej przewrotnością podsuniętą przez diabła”. Kontynuując swą myśl zauważa, że „zapłodnienie następowałoby w ciele człowieka żyjącego w raju bez chorobliwej namiętności, która teraz jest konieczna w ciele tej śmierci”⁹⁴. Innymi słowy, autor utrzymuje, że w raju „człowiek mógł płodzić na rozkaz woli”, a kobieta rodziłaby „bez bólu posiadając narządy rodne”⁹⁵.

Dokonując analizy tych wypowiedzi musimy podkreślić, iż według biskupa Hippony komentującego Księgę Rodzaju (1, 28) Bóg polecił małżonkom już w raju wydawanie na świat potomstwa i udzielił im swego błogosławieństwa, „mocą którego rodzą się dzieci”⁹⁶, a to oznacza, że mężczyzna i kobieta stworzeni byli w ciałach odmiennej płci, aby rośli, rozmnażali się i napelniali ziemię, czemu nie można, zdaniem Augustyna, zaprzeczyć⁹⁷. Myśl tę potwierdza kolejna wypowiedź autora, który tym razem cytuje Juliana z Eklanum nauczającego m.in., że „Bóg chciał, by przez współzycie płci rodzili się ludzie”⁹⁸.

Przytoczone w tym miejscu nauczanie św. Augustyna pozwala na stwierdzenie, co również zauważa Larrabe, iż „płodność mężczyzny i kobiety jest darem Bożym, doskonałością partycypującą w Bogu, a w akcie małżeńskim jest zdolna do przyjęcia Bożego błogosławieństwa i takie od Boga otrzymała

⁹³ Por. Augustinus, *Contra Julianum* III 26, 60.

⁹⁴ Tenze, *Contra Julianum* III 26, 59, PL 44, 732: „Si pietate voluntatis, qua optat filios quisque suscipere; et hoc per Deum institutum: si autem perturbatione libidinis cui nec excitandae nec aufere ndae sufficit voluntatis arbitrium; naturae vulnus est de praevaricatione, quam diabolus persvasit, inflictum. Recte itaque a me dictum est, «Fieret sine isto morbo seminatio filiorum in corpore vitae illius, sine quo nunc fieri non potest in corpore mortis huius»”, PSP 19/1, 230. Por. tenże: *De nuptiis et concupiscentia* 1, 1; *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 14.

⁹⁵ Tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 15, CSEL 85/2, 193: „Si enim feminae sine parturitionis cruciatibus parerent, puto quod non eis membra genitalia, sed tormenta poenalia defuissent”, tłum. własne.

⁹⁶ Tenże, *Contra Julianum* III 26, 60, PL 44, 732-733: „[...] quoniam benedictio qua dictum est: Crescite, et multiplicamini, ex qua filii procreantur, ante facta est [...]”, PSP 19/1, 230. Por. Larrabe, *Espiritualidad y castidad*, s. 237.

⁹⁷ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XIV 22. Zob. A. Eckmann, *Wielkość i godność kobiety według świętego Augustyna*, w: *Symbol Apostolski w pismach świętego Augustyna*, red. A. Eckmann, Lublin 1999, 176; G. Stephan, *Wczesnochrześcijańskie poglądy o początkach życia ludzkiego i ich moralne konsekwencje*, „Bielsko-Żywieckie Studia Teologiczne” 2 (2000) 171.

⁹⁸ Augustinus, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 15, CSEL 85/2, 190: „Deus [...] noluit nisi ut de sexibus nascerentur”, tłum. własne.

na początku stworzenia (por. Rdz 1, 26-28; 9, 1)⁹⁹, pomimo popełnionego późniejszego grzechu pierworodnego (por. Rdz 9)¹⁰⁰.

Biskup Hippony w swych refleksjach nad ojcostwem Boga twierdzi również, że jest On także stwórcą nasienia. Nie człowiek więc, ani siła pożądliwości je tworzy, ale znajduje się ono w ciele stworzonym przez Boga¹⁰¹. Nasienie to, jak czytamy dalej, ożywiane jest nie przez współżycie mające na celu poczęcie dzieci, ale przez Boga. Stąd też nie człowiek, ale Bóg jest stwórcą człowieka¹⁰². Myśl ta wypowiedziana została także w polemice św. Augustyna z Julianem z Eklanum, gdzie czytamy, że „nie tylko ludzie z nasion, ale i nasiona są dziełem Boga”¹⁰³.

Lektura pism św. Augustyna pozwala zauważyć, iż w jego przekonaniu Bóg jest tym, który rodzi. To rodzicielstwo Boga ma podwójny wymiar: duchowy i fizyczny. Potwierdza to nasz autor, gdy stwierdza, że „jak dla otrzymania dziedzictwa od ziemskiego ojca musi się ktoś urodzić z łona matki cielesnej, tak aby osiągnąć wieczne dziedzictwo od Ojca-Boga, należy się urodzić z łona Kościoła”. Kontynuując tę myśl podkreśla, że „ojciec podległy śmierci rodzi przez żonę syna, który po nim nastąpi”. Natomiast „Bóg rodzi przez synów, którzy po nim nie następują, ale z Nim pozostaną”¹⁰⁴. Ten aspekt duchowy rodzicielstwa Bożego nasz autor porusza także w liście adresowanym do Letusa, w którym wspominając m.in. o należytym hierarchii wartości stwierdza, że ojcem jest Bóg, a matką Kościół, z których człowiek rodzi się do życia wiecznego¹⁰⁵.

Gdy natomiast chodzi o drugi aspekt rodzicielstwa Bożego, to nasz autor wyraźnie podkreśla, że zapłodnienie i narodzenie jest dziełem Bożym, a nie tylko ludzkim¹⁰⁶. To więc oznacza, że Bóg jest aktywnie obecny w rodzeniu potomstwa, które nie w mniejszym stopniu jest Jego dzieckiem¹⁰⁷, co i jego naturalnych rodziców¹⁰⁸, a nie diabła¹⁰⁹, co wyraźnie w swej polemice zwłaszcza

⁹⁹ Por. tenże, *Epistula* 170, 7-8. Zob. Larrabe, *Espiritualidad y castidad*, s. 249.

¹⁰⁰ Por. Augustinus, *De gratia Christi et de peccato originali* II 35, 40. Zob. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 385.

¹⁰¹ Por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* II 13, 26.

¹⁰² Por. tenże, *De nuptiis et concupiscentia* II 14, 28.

¹⁰³ Tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 11, CSEL 85/2, 181: „[...] non solum homines de seminibus, sed ipsa etiam semina, opera Dei esse [...]”, tłum. własne.

¹⁰⁴ Tenże, *In Joannis Evangelium tractatus* 12, 5, CCL 36, 123: „Si propter hereditatem patris hominis temporalem nascitur, nascatur ex visceribus matris carnalis; si propter hereditatem patris Dei sempiternam, nascatur ex visceribus Ecclesiae. Generat per uxorem filium pater moriturus successurum; generat Deus de Ecclesia filios non successuros, sed se cum mansuros”, PSP 15/1, 186-187.

¹⁰⁵ Por. tenże, *Epistula* 243, 5; *Sermo* 57, 2, 2; *Homo Spiritualis*, 415; *Homo Spiritualis* 414; *Enarrationes in Ps.* 88(2), 14. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 30.

¹⁰⁶ Por. Augustinus, *Contra Julianum* III 10, 20; V 8, 34. Zob. Eborowicz, *Wstęp*, PSP 19/1, 40.

¹⁰⁷ Por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* I 1, 1; II 13, 26.

¹⁰⁸ Por. tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* I 64. Zob. Larrabe, *Espiritualidad y castidad*, s. 248.

¹⁰⁹ Por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* II 6, 16; II 16, 31.

cza z manicheizmem sformułował nasz autor, gdy uczył, że dziełem szatana jest grzech, natomiast „człowiek, niezależnie od tego gdzie i jak się rodzi, jest dziełem Bożym”¹¹⁰. Prawda, iż Bóg powołuje do istnienia człowieka przy współpracy rodziców obecna jest, w naszym przekonaniu, także w stwierdzeniu autora, który w kontekście nauki o grzechu pierworodnym nie tylko zauważa, że „płód istnieje z płci męskiej i żeńskiej”¹¹¹, ale także uczy, że „płód pozostaje bez płci rodziców (= istnieje już od nich niezależnie) bez których nie może zaistnieć”. Jednak, jak czytamy dalej, „całkowicie nie sprawiają, że (płód) pozostaje, ci którzy sprawili, aby on zaistniał”¹¹².

Przytoczone w tym miejscu wypowiedzi św. Augustyna wskazują, że wyraźnie odróżnia on działanie człowieka od działania Boga. Innymi słowy, w jego przekonaniu, choć małżonkowie dokonują aktu zapłodnienia, to jednak ostatecznie stwarza człowieka i życia jemu udziela Bóg, który jest w istocie sprawcą jego narodzin¹¹³. Ta prawda obecna jest również w jego *Confessiones*, gdzie wyraźnie stwierdza, że Bóg z ojca i matki ukształtował go w czasie, którego nie pamięta¹¹⁴.

Kolejne wypowiedzi biskupa Hippony zawierają stwierdzenia, z których wynika, że dziecko jest darem, który rodzice otrzymują od Boga¹¹⁵. Potwierdzenie tego znajdujemy np. w jego *Confessiones*, gdzie autor wyraźnie swego syna określa tym mianem¹¹⁶, a także w *Contra Julianum*¹¹⁷. Dziecko jest nie tylko darem Boga dla rodziców, ale obdarzając rodziców tym darem Bóg udzielił im jednocześnie władzy nad swymi dziećmi¹¹⁸.

¹¹⁰ Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* I 1, 1, CSEL 42, 212: „Nam sicut peccatum, sive hinc, sive inde a parvulis trahatur, opus est diaboli: sic homo, sive hinc, sive inde nascatur, opus est Dei”, tłum. Kościelniak, s. 349. Niemal te same słowa zostały zacytowane w innych miejscach, por. Augustinus, *De nuptiis et concupiscentia* II 2, 4; II 26, 43; *Opus imperfectum contra Julianum* I 22; II 23; II 24.

¹¹¹ Tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* IV 96, CSEL 85/2, 100: „Aliter enim non existit fetus, nisi ex maris et feminae sexibus”, tłum. własne.

¹¹² Tamże: „Manet enim sine parentum sexibus fetus, sine quibus tamen esse non posset; nec omnino ipsi faciunt ut maneat, qui fecerunt ut esset”, tłum. własne. Por. tamże IV 100.

¹¹³ Por. tenże, *Contra Julianum* III 24, 56.

¹¹⁴ Por. tenże, *Confessiones* I 6, 7. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 146.

¹¹⁵ Por. A.G. Hamman, *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, tłum. M. Stafiej-Wróblewska – E. Sieradzińska, Warszawa 1989, 102; A. Niesiołowski, *Katolickie koncepcje wychowawcze w starożytności i średniowieczu*, PP 233 (1939) 25.

¹¹⁶ Por. Augustinus, *Confessiones* IX 6, 14, CSEL 33/1, 207: „Munera tua tibi confiteor, Domine Deus meus, creator omnium”. Zob. G. Bardy, *Święty Augustyn. Człowiek i dzieło*, Warszawa 1955, 44; Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 15; A. Trapè, *Święty Augustyn. Człowiek duszpastrz mistyk*, tłum. J. Sulowski, Warszawa 1987, 127.

¹¹⁷ Por. Augustinus, *Contra Julianum* IV 1, 5, PL 44, 738: „Nascitur ergo munere Dei”.

¹¹⁸ Por. tenże, *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum* I 30, 63. Zob. Bardy, *Święty Augustyn*, s. 123.

2. Przejawy działania Boga wobec człowieka. Lektura pism naszego autora pozwala zauważyć, iż według niego Bóg jest nie tylko Ojcem, który stwarza, ale jest także Tym, który rządzi¹¹⁹, ale przede wszystkim kocha¹²⁰, co nie oznacza, że spełnia każde pragnienie człowieka¹²¹.

Miłość Boga do człowieka ujawnia się także przez to, że jednoczy on ludzi między sobą. Potwierdza to biskup Hippony, gdy pisze, iż

„Bóg łączy między sobą braci węzłami religii, mocniejszymi i bardziej wewnętrznymi niż węzły krwi. Wzajemną miłością zacieśnia wszystkie związki pokrewieństwa i powinowactwa, zachowując węzły stworzone przez naturę i wolę. Bóg jednoczy nie tylko prawdą, ale również pewnego rodzaju braterstwem obywateli z obywatelami, narody z narodami i wszystkich ludzi na pamiątkę ich pierwszych rodziców”¹²².

To ojcostwo Boga wobec człowieka wyraża się także w tym, że Bóg go karmi od początku jego istnienia. Potwierdzenie tej prawdy znajdziemy przede wszystkim w *Confessiones* naszego autora, w których wyznaje, że Bóg poprzez matkę i karmicielki dawał mu pokarm jaki przeznaczył dla niemowląt i to w wystarczającej ilości. Kontynuując swą myśl zauważa, że Bóg udzielił bogactw, jakich nie odmawia najniższym stworzeniom. Kobietom tym, które wobec niego spełniały swe obowiązki wychodziło na dobre to, co jemu przynosiło pożytek, który nie był z nich, ale tylko przez nie od Boga. Bóg również sprawiał, że nasz autor nie potrzebował wtedy niczego więcej, aniżeli otrzymywał, a karmicielki pragnęły obdarzać go tym, co otrzymały do Boga w obfitości¹²³.

Pewnym istotnym uzupełnieniem tej wypowiedzi jest to, co zapisał biskup Hippony w *Enarrationes in Psalmos*, gdzie podkreśla nie tylko ojcostwo Boga, ale także Jego macierzyństwo przejawiające się w tym, że Bóg jak matka „ogrzewa, karmi mlekiem i obejmuje”¹²⁴.

¹¹⁹ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 26(2), 18. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 158.

¹²⁰ Por. Augustinus, *Sermo* 286, 6, 5; *Enarrationes in Ps.* 93, 17. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 26.

¹²¹ Por. Augustinus, *Sermo* 32, 22, 22.

¹²² Tenże, *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum* I 30, 63, PL 32, 1336: „Tu fratribus fratres religionis vinculo firmiore atque arctiore quam sanguinis nectis. Tu omnem generis propinquitatem et affinitatis necessitudinem, servatis naturae voluntatisque nexibus, mutua charitate constringes [...]. Tu cives civibus, gentes gentibus, et prorsus homines primorum parentum recordatione, non societate tantum, sed quadam etiam fraternitate coniungis”, tłum. własne. Por. Bardy, *Święty Augustyn*, s. 123.

¹²³ Por. Augustinus, *Confessiones* I 6, 7. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 146.

¹²⁴ Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 26(2), 18, CCL 38, 3: „Pater est, quia condidit, quia vocat, quia iubet, quia regit: mater, quia fovet, quia nutrit, quia lactat, quia continet”, PSP 37, 210. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 158. Na temat macierzyństwa Boga poświęcony został osobny paragraf w pracy naszego autorstwa: *Kobieta, żona i matka w pismach św. Augustyna*,

Ojcostwo Boga wobec człowieka wyraża się także w tym, że Bóg pod jego adresem udziela pouczeń¹²⁵. Myśl tę ilustruje także wypowiedź autora sformułowana w oparciu o nauczanie św. Pawła (por. Ef 5, 22 - 6, 9; Kol 3, 18 - 4, 1; 1Kor 7, 3; Tt 2, 9) oraz św. Piotra (por. 1P 3, 1-7; 2, 18), z której wynika, że Bóg przez nauczanie apostołów nie oszukuje, gdy nakazuje i upomina w jaki sposób żony powinny zachowywać się wobec swych mężów, mężowie względem żon, dzieci względem rodziców, rodzice względem dzieci, niewolnicy względem panów, a panowie względem niewolników¹²⁶. Według św. Augustyna Bóg jako Ojciec ma prawo to czynić, ponieważ jest On celem dla człowieka, do którego on ma zdążyć oraz jedynym i niezniszczalnym dziedzictwem, które ma posiadać¹²⁷. Innymi słowy, według naszego autora człowiek nie jest spadkobiercą Boga, jak to ma miejsce w relacjach rodzic – potomstwo, ale Boga ma posiadać za wieczne dziedzictwo.

Jak zauważa to św. Augustyn postępowanie Boga wobec człowieka nie ogranicza się tylko do pouczeń, ale obejmuje również wydawanie poleceń¹²⁸ i rozkazów¹²⁹. W tym miejscu warto zauważyć, iż biskup Hippony formułując tę prawdę posłużył się także refleksjami wybitnego mówcy, filozofa i polityka rzymskiego, Marka Tulliusza Cyncerona, według którego bóstwo rządzi człowiekiem¹³⁰, a które w sposób werbalny przytoczył w cytowanym powyżej fragmencie zaczerpniętym z *Contra Julianum*.

Analizując nauczanie św. Augustyna dotyczące przejawów działania Boga względem człowieka możemy dowiedzieć się, iż Bóg może się także na niego gniewać i ranić¹³¹, choć go nie potępia, jak czyni to ziemski sędzia¹³². Z wypowiedzi naszego autora wynika, że ten gniew Boży, „ojcowski”, jak to określa biskup Hippony¹³³, może mieć różne stopnie napięcia. Ilustrują to wypowiedzi Augustyna, z których wynika, że Bóg jest pogromcą¹³⁴, który w gniewie prowadzi ludy¹³⁵, sroży się, przeraża i woła¹³⁶, napełnia uciskiem¹³⁷, przeraża

s. 221-228. Tutaj ograniczamy się jedynie do uwypuklenia nauki św. Augustyna na temat ojcostwa Boga w kontekście jego wypowiedzi na temat ojca.

¹²⁵ Por. Augustinus, *Sermo* 55, 5, 5.

¹²⁶ Por. tenże, *Epistula* 157, 30.

¹²⁷ Por. tenże, *In Joannis Evangelium tractatus* 7, 7; tenże, *Enarrationes in Ps.* 62, 10.

¹²⁸ Por. tenże, *Contra Julianum* IV 12, 61.

¹²⁹ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 26(2), 18. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 158.

¹³⁰ Por. Marcus Tullius Cicero, *De re publica* III 25, 36.

¹³¹ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 79, 5; 98, 14; 114, 5.

¹³² Por. tamże 55, 13; 79, 5.

¹³³ Por. tamże 55, 13, CCL 39, 5: „[...] a te ira videtur, sed paterna”.

¹³⁴ Por. tamże, *Sermo* 55, 5, 5.

¹³⁵ Por. tamże, *Enarrationes in Ps.* 55, 13.

¹³⁶ Por. tamże.

¹³⁷ Por. tamże; *Sermo* 5, 2.

doświadczeniami¹³⁸, a także sprowadza utrapienie¹³⁹ oraz smaga¹⁴⁰ i karci¹⁴¹ człowieka swoimi biczami w przypadku jego złego postępowania¹⁴², a nawet czyni to też za grzechy rodziców¹⁴³.

W kontekście tych wypowiedzi naszego autora rodzi się pytanie o cel takiego zachowania się Boga wobec człowieka. Lektura pism biskupa Hippony pozwala zauważyć, iż znajduje się w nich odpowiedź także i na to pytanie. W jego bowiem przekonaniu przejawem ojcostwa Bożego wobec żyjącego człowieka jest fakt, iż Bóg obdarza go dziedzictwem¹⁴⁴. Nasz autor dostrzegając tę prawdę stara się ją wyjaśnić także w innym miejscu posługując się porównaniem dziedzictwa, jakie ojciec ziemski przeznaczają swym dzieciom. Według naszego autora ojciec pozostawia swym dzieciom dziedzictwo, ale sam po śmierci już z niego nie korzysta. Zdarza się też, że domaga się tego, by go uważano za wielkiego i składano mu dzięki, ponieważ – jak czytamy – chciał dać to, czego nie mógł ze sobą zabrać. Zdaniem św. Augustyna, taki ojciec, gdyby mógł, to by niczego nie darował swym dzieciom. Następnie posługując się słowami psalmu (15, 5) zauważa, że w odróżnieniu od dziedzictwa ojca ziemskiego, dziedzictwem, które człowiek otrzymuje od Boga jest sam Bóg wraz z Chrystusem¹⁴⁵. To więc oznacza, że karcenie człowieka przez Boga wynikające z Jego miłości¹⁴⁶, przyrównywanej do ognia¹⁴⁷ i miecza¹⁴⁸ ma na celu – podobnie jak Jego pouczenia – nie tylko jego poprawę, ale udział we wspomnianym tutaj wiecznym dziedzictwie, do którego przygotowuje poprzez tę formę pedagogii¹⁴⁹. Myśl ta, bardziej naszym zdaniem rozbudowana, obecna jest w innym miejscu, w którym nasz autor wyjaśnia, że celem tego gniewu Bożego jest skłonenie człowieka do nawrócenia i uchronienie od niebezpieczeństwa rozkoszy i „przewrotnej pewności”¹⁵⁰. Tak więc autor dzieląc się tymi przemyśleniami stara się przekonać słuchaczy, że celem utrapień sprowadzanych na człowieka przez Boga jest „oczyszczenie naczynia, które jest pełne nieprawości”¹⁵¹ i wy-

¹³⁸ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 55, 13.

¹³⁹ Por. tamże.

¹⁴⁰ Por. tenże, *Sermo* 5, 2; 286, 6, 5.

¹⁴¹ Por. tenże *Sermo* 55, 5, 5.

¹⁴² Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 48(2), 9; 62, 10; 88(2), 2; 114, 5.

¹⁴³ Por. tenże, *Contra Adimantum* 7, 1.

¹⁴⁴ Por. tenże, *Sermo* 344, 2.

¹⁴⁵ Por. tenże, *Sermo* 55, 5, 5; 156, 15, 17; *In Joannis Evangelium tractatus* 7, 7.

¹⁴⁶ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 93, 17; 118(31), 3; *Sermo* 5, 2. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 26.

¹⁴⁷ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 96, 7.

¹⁴⁸ Por. tamże 149, 12.

¹⁴⁹ Por. tamże 48(2), 9; 62, 10; *Sermo* 286, 6, 5.

¹⁵⁰ Tenże, *Enarrationes in Ps.* 55, 13, CCL 38, 2: „[...] ut in tribulationibus positi homines recurrant ad te, ne deliciis et securitate perversa seducantur”, PSP 38, 357.

¹⁵¹ Tamże 55, 13, CCL 38, 8: „[...] ad hoc enim exagitat tribulatio, ut exinaniat vas quod plenum est nequitia”, PSP 38, 357.

pełnienie go łaską Bożą¹⁵². Innymi słowy, Bóg, w przekonaniu naszego autora, „karci tego, kogo miłuje, a doświadcza każde dziecko, które uznaje za swoje (Hbr 12, 5-7)”¹⁵³ w tym celu, by obdarzyć go zbawieniem wiecznym¹⁵⁴. Tylko bowiem nawrócony człowiek, jak przekonuje biskup Hippony, wstępuje do domu Pańskiego, do którego zostaje przyprowadzony w Bożym gniewie, który choć przeraża człowieka doświadczeniami, to jednak napełnia go wiarą¹⁵⁵.

Kończąc ten paragraf nie można pominąć jednej istotnie ważnej wypowiedzi autora, który mówiąc na temat sprawiedliwości i miłosierdzia Bożego przyrównuje je do miłości matki i ojca. Innymi słowy, zdaniem naszego autora, Bóg będąc sprawiedliwym nie gubi sprawiedliwego, a będąc miłosiernym przebacza grzesznikom¹⁵⁶.

3. Miejsce Boga w życiu człowieka. Analizując nauczanie św. Augustyna, a zwłaszcza te jego wypowiedzi, w których mówi na temat Boga i ojca ziemskiego rodzi się pytanie o miejsce Boga w życiu człowieka. Na tak postawione pytanie znajdujemy odpowiedź autora, który formułuje właściwą hierarchię wartości, według której winien postępować człowiek. Stąd np. dla naszego autora Bóg jest ważniejszy od ojczyzny. Potwierdza to jego stwierdzenie, w którym podkreśla, że w przypadku, gdyby ojczyzna coś nakazywała przeciwko Bogu, nie należy jej w takiej sytuacji słuchać¹⁵⁷ pomimo, że ona sama jest ważniejsza od rodziców¹⁵⁸.

Ukazana przez św. Augustyna hierarchia wartości dotyczy także relacji pomiędzy rodzicami i dziećmi. Z postawionego przez autora pytania wynika, że kimś bliskim (*domesticum*) dla dzieci są rodzice oraz dzieci dla rodziców¹⁵⁹. Jednak lektura pism biskupa Hippony pozwala zauważyć, iż według niego nie tylko Bóg jest ważniejszy od ojczyzny, ale – jak przekonuje nasz autor – Boga należy stawiać wyżej, aniżeli więzi pokrewieństwa¹⁶⁰. Myśl ta obecna jest także w innej wypowiedzi autora, w której w oparciu o tekst Mt 10, 37-38 przypomina hierarchię wartości, która wskazuje na to, że miłość do rodziców, żony i dzieci nie może przysłaniać miłości do Boga. Autor podkreśla także, że Chrystus nie zniósł tej miłości, ale ją uporządkował¹⁶¹. To oznacza więc, że należy Go wyżej stawiać, aniżeli rodziców ziemskich, ponieważ, jak czy-

¹⁵² Por. tamże.

¹⁵³ Tamże 88, (2) 2, CCL 39, 23: „[...] quem enim diligit Dominus, corripit; flagellat autem omnem filium quem recipit”, PSP 40, 150-151. Por. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 26.

¹⁵⁴ Por. Augustinus, *Sermo* 286, 6, 5.

¹⁵⁵ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 55, 13.

¹⁵⁶ Por. tenże, *Sermo* 88, 21, 24.

¹⁵⁷ Por. tenże, *Sermo* 62, 5, 8.

¹⁵⁸ Por. tamże.

¹⁵⁹ Por. tenże, *In Joannis Evangelium tractatus* 119, 2

¹⁶⁰ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 127, 12. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28.

¹⁶¹ Por. Augustinus, *Sermo* 344, 2.

tamy, „Bóg stwarza, zaś człowiek rodzi”¹⁶². Myśl ta może być, naszym zdaniem, uzupełniona stwierdzeniem św. Augustyna, który podkreśla, że „ojciec i matka są kimś bardzo ważnym dla człowieka, pod warunkiem jednak, że w sposób właściwy wychowują i umacniają w wierze Chrystusa”¹⁶³. Stąd też, w naszym przekonaniu, odwołując się do tekstu J 12, 25 nasz autor stara się wykazać, że troska o zbawienie wieczne i więź z Chrystusem są ważniejsze od miłości do rodziców i dzieci¹⁶⁴. Postępowanie przeciwne, a więc gdy miłość do rodziców przysłania Boga, powoduje ich utratę¹⁶⁵. Dla naszego autora bowiem ojcu ziemskiemu należy przyznać, że jest ojcem, zaś Bogu, że jest Bogiem¹⁶⁶. Dlatego też ojciec ziemski „nie gniewa się, gdy Boga stawia się ponad niego, ale się cieszy, że taką cześć mu się oddaje, że znajduje się Go jako tego, którego stawia się wyżej”¹⁶⁷. Innymi słowy, autor uznając godność ojca ziemskiego, poza którym dla synów, jak wynika z postawionego pytania, nie ma nikogo droższego¹⁶⁸, stara się podkreślić, że wyżej od niego należy jednak stawiać Stworzyciela¹⁶⁹ i być Mu posłusznym¹⁷⁰, co nie powinno być ze strony ojca powodem do gniewu, gdy tak postępują np. jego synowie¹⁷¹. Powołując się z kolei na nauczanie Chrystusa, który wskazuje kto jest jego matką i kogo należy nazywać ojcem (por. Mt 12, 48-50; 23, 9), adresatowi listu – Letusowi przypomina, by zachowywał właściwą hierarchię wartości i nie stawiał wyżej od Boga matki lub ojca¹⁷². Z kontekstu wypowiedzi wynika, że nie oznacza to, iż nie należy kochać ojca ziemskiego, ale tej miłości nie należy przedkładać nad miłość do Chrystusa¹⁷³ oraz nad miłość do Stwórcy¹⁷⁴.

Biskup Hippony w swych wypowiedziach na temat przestrzegania właściwej hierarchii wartości nie pominął także relacji ojca wobec dzieci. Zdaniem naszego autora powinno się miłością otaczać dzieci, ale należy „jednak kochać je miłością Chrystusa, troszczyć się o nie jak Bóg i kochać w nich tylko

¹⁶² Tenże, *Sermo* 62, 5, 8, PL 38, 418: „Quis est, inquis, maior eo qui me generavit? Ille qui te ipsum creavit. Generat enim homo, creat Deus”, tłum. własne.

¹⁶³ Tamże: „Primi tibi sunt pater et mater: si recte educantes, si in Christum nutrientes [...]”, tłum. własne.

¹⁶⁴ Por. tenże, *Epistula* 243, 5.

¹⁶⁵ Por. tamże.

¹⁶⁶ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 127, 12. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28.

¹⁶⁷ Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 127, 12, CCL 40, 29: „Ne irascatur pater cum Deus illi praeponitur; imo gaudeat sibi tantum deferri, ut ille inventus esset qui ei deberet praeponi”, PSP 42/1, 47-48. Por. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28-29.

¹⁶⁸ Por. Augustinus, *De sermone Domini in monte* II 4, 16.

¹⁶⁹ Por. tenże, *Sermo* 180, 6, 7.

¹⁷⁰ Por. tenże, *Sermo* 100, 1, 2.

¹⁷¹ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 70(1), 2. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 29.

¹⁷² Por. Augustinus, *Epistula* 243, 9; *Sermo* 62, 5, 8.

¹⁷³ Por. tenże, *Sermo* 349, 7, 7.

¹⁷⁴ Por. tenże, *Sermo* 100, 1, 2; 344, 2.

Chrystusa¹⁷⁵. W innym z kolei miejscu autor przekonuje, że ojciec winien kochać swe dzieci po bożemu, to znaczy tak, by one wraz z rodzicem czciły Boga¹⁷⁶. To oznacza więc, że miłość do Boga i do Chrystusa należy przedkładać ponad miłość ludzką do dzieci¹⁷⁷. Źle bowiem, jak zauważa autor, kocha mąż i ojciec tych, których ze sobą nie prowadzi do Boga¹⁷⁸. Z podobnie wypowiedzianą myślą spotykamy się w innym miejscu, w którym nasz autor zachęca, by nie tylko ograniczać miłość do małżonków i dzieci, gdyż taką miłością darzą się także zwierzęta i ptaki¹⁷⁹, ale w pierwszej kolejności należy miłować Boga¹⁸⁰. Z lektury pism naszego autora wynika także, że miłość do ojca czy matki nie może być większa od miłości do Kościoła, w którym człowiek zrodził się dla życia wiecznego¹⁸¹.

Refleksje naszego autora nie pominęły też tak ważnego tematu, jakim jest dawanie świadectwa wiary zwłaszcza w okolicznościach męczeństwa. Autor ma świadomość, że podczas prześladowań rodzice i dzieci będą starali się wzajemnie ratować przed śmiercią. Jednak zdaniem biskupa także i w tym przypadku miłości do bliskich nie należy przedkładać nad miłość do Boga¹⁸². Ta myśl obecna jest również w wypowiedzi autora, który pochwała męczennicę Perpetuę za to, że trwała w wierze i nie posłuchała swego ojca, który namawiał ją do zaparcia się wiary, by ratować życie swej córki od męczeńskiej śmierci¹⁸³.

II. OJCOSTWO ZIEMSKIE W NAUCZANIU ŚW. AUGUSTYNA

Prezentacja przemyśleń św. Augustyna na temat ojcostwa ziemskiego podzielona zostanie na trzy punkty. W pierwszym zapoznamy się z poglądami biskupa Hippony odnośnie relacji ojcostwa ziemskiego do ojcostwa Boga, w drugim przedstawimy stanowisko św. Augustyna dotyczące dobra zrodzenia potomstwa, by w trzecim przybliżyć jego ocenę ojcostwa ziemskiego.

1. Relacja ojcostwa ziemskiego do ojcostwa Boga. Zgodnie z prawem rzymskim, jak zauważa to Łapicki, ojcostwo i władza ojcowska nie są tym samym, ponieważ ojcostwo opiera się na prawie natury, zaś władza ojcowska na prawie cywilnym. Tak więc choć z prawa natury ojcem jest ten, kto dziecko

¹⁷⁵ Tenże, *Sermo* 349, 7, 7, PL 39, 1532-1533: „Amate filios vestros, amate conjuges vestras, etsi saeculariter. Nam secundum Christum amare debetis, ut secundum Deum illis consulatis, et non in eis nisi Christum diligatis [...]”, tłum. własne.

¹⁷⁶ Por. tenże, *Sermo* 344, 2.

¹⁷⁷ Por. tenże, *Sermo* 344, 2; 349, 7, 7.

¹⁷⁸ Por. tenże, *Sermo* 344, 2.

¹⁷⁹ Por. tenże, *Sermo* 90, 10.

¹⁸⁰ Por. tamże.

¹⁸¹ Por. tenże, *Sermo* 344, 2.

¹⁸² Por. tamże.

¹⁸³ Por. tenże, *Sermo* 281, 2, 2. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28.

spłodził (*genitor*), to dla prawa cywilnego ojcem czyli podmiotem władzy ojcowskiej jest ślubny mąż matki. Stąd, jak podkreśla ten autor, obok urodzenia jest niezbędne zawarcie ślubu prawnego (*iustum matrimonium*) przez rodziców dziecka. Ponieważ *patria potestas* była właściwością ustroju rzymskiego, ojcem w znaczeniu prawa cywilnego był tylko obywatel rzymski (*civis Romanus*). Stąd ten, kto nie był obywatelem rzymskim, pomimo, że posiadał *ius conubium*, nie mógł nabyć *patriae potestatis*, gdyż ta była podstawą organizacji rzymskiej rodziny. Również krewnym wobec prawa cywilnego był tylko ten, kto tej władzy podlegał (*cognatio civilis; agnatio*). W świetle tych uwag można powiedzieć, że ówczesne prawo cywilne określało ojcostwo nie według faktu spłodzenia dziecka, którego nie da się zawsze stwierdzić, lecz w oparciu o przypuszczenie, że ojcem jest mąż matki, która zawsze jest znana¹⁸⁴.

Św. Augustyn, jak wynika to z jego pism będących przedmiotem naszego studium, nie zagłębiał się aż tak mocno w te rozstrzygnięcia prawne, z którymi – jak musimy przyznać – nie zawsze się utożsamiał. Potwierdzenie tego znajdujemy np. w dziele *De civitate Dei*, w którym czytamy, że człowiek „przez zrodzenie drugiego człowieka staje się jego ojcem”¹⁸⁵, a ten jest tak samo człowiekiem, jak jego potomek¹⁸⁶.

Przytoczone w tym miejscu wypowiedzi autora wskazują, że dla biskupa Hippony ważną rzeczą było to, aby wiadomo było kto jest ojcem dziecka. Ta pewność bowiem, która towarzyszy ojcostwu ma wielkie znaczenie w procesie wychowania dziecka¹⁸⁷.

Nie tylko ojcostwo musi być pewne, ale samo rodzenie – jak naucza nasz autor – winno być podporządkowane prawu Bożemu. Biskup Hippony uczy, że prawo naturalne (*lex naturae*) nie jest czymś autonomicznym, ale jest ono podporządkowane *lex divina*, co pokazuje także dopuszczenie poligamii u patriarchów¹⁸⁸, zaś pożycie małżeńskie musi być prowadzone w sposób godziwy, nie może wykraczać poza to, na co zezwala prawo Boże. Należy też mieć na uwadze, że małżonkowie są członkami Chrystusa, stworzeni przez Niego i odkupieni¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Por. Łapicki, *Prawo rzymskie*, s. 249. Na temat władzy ojcowskiej wypowiada się m.in. Władysław Bojarski i Błażej Wierzbowski (*Historia prawa. Część I: Starożytność*, Toruń 1978, 174-185) oraz Kazimierz Kolańczyk (*Prawo rzymskie*, zaktualizował J. Kodreński, Warszawa 2007⁵, 243-253).

¹⁸⁵ Augustinus, *De civitate Dei* XIII 3, CSEL 40/1, 618: „[...] homo autem homini gignendo parens”, tłum. Kornatowski, t. 2, s. 87-89.

¹⁸⁶ Por. tamże.

¹⁸⁷ Por. tenże, *Opus imperfectum contra secundam responsonem Juliani* V 23. Zob. Larrabe, *Espiritualidad y castidad*, s. 253.

¹⁸⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 51, 14, 23- 24; 51, 15, 25- 26; *De bono viduitatis* 7, 10. Zob. J.M. Catalálan, *El matrimonio en la obra pastoral de san Agustín*, „Augustinus” 34 (1989) 55.

¹⁸⁹ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 146, 2; *Sermo* 51, 22; 278, 9, 9. Zob. Catalálan, *El matrimonio*, s. 55.

Nasz autor wypowiadając się na temat relacji ojcostwa ziemskiego do ojcostwa Bożego jednoznacznie podkreśla, że „rodziców nie nazywa się stwórcami ludzi, ani rolnika stwórcą plonów”¹⁹⁰. Innymi słowy dzieje się to dlatego, że jedynym Stwórcą wszystkiego, o czym była mowa w poprzednim punkcie naszego opracowania, jest Bóg działający swą mocą przy współdziałaniu rolnika czy też mężczyzny i kobiety. Potwierdza to nasz autor, gdy zauważa, że nie rodzice stwarzają człowieka, ale czyni to „troskliwie” (*provide*) Bóg¹⁹¹, który korzysta z ich posługi¹⁹². Tę myśl kontynuował biskup Hippony w apologetycznym dziele jakim jest *De civitate Dei* powstałym w latach 413-426, a więc już po napisaniu *De Trinitate* (399-412). Również tutaj możemy przeczytać, że pomimo iż rodzice współżyją ze sobą, to ostatecznie życia udziela Bóg¹⁹³. Autor nie ogranicza się w swym nauczaniu do tych stwierdzeń, ale w swej refleksji teologicznej mając na celu wykazanie różnicy pomiędzy ojcostwem Boga, a ojcostwem ziemskim odwołuje się do tajemnicy istniejącej wewnątrz Trójcy Świętej. W kontekście nauki o Synu Bożym i Jego relacji do Boga Ojca zauważa, że w relacjach międzyludzkich „każdy syn od ojca otrzymuje to, że jest i jest synem ojca”, a żaden ojciec, jak czytamy dalej, „nie przyjmuje istnienia od syna, ale dla syna jest ojcem”¹⁹⁴. Omawiając z kolei zagadnienie pochodzenia Ducha Świętego nasz autor zauważa, że „u ludzi syn nie pochodzi równocześnie z ojca i z matki, lecz z ojca w matce pochodzi, i wtedy nie z matki pochodzi”. Natomiast „gdy na ten świat wydaje go matka, wówczas nie z ojca, lecz z matki pochodzi”¹⁹⁵. Ta różnica pomiędzy ojcostwem Boga, a ojcostwem ziemskim widoczna jest także w innych wypowiedziach, w których autor przy pomocy antytez wyraźnie rozróżnia rodzenie, które jest właściwością rodzica¹⁹⁶ i stwarzanie, które jest dziełem Boga¹⁹⁷. Stąd też czytamy

¹⁹⁰ Augustinus, *De Trinitate* III 8, 13, CCL 50, 54. 59: „Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolas creatores frugum, quamvis eorum extrinsecus adhibitis motibus ista creanda Dei virtus interius operetur [...]”, tłum. Stokowska, s. 130.

¹⁹¹ Tenże, *Contra Julianum* III 20, 41, PL 44, 723: „[...] filium gignit; et Deus, cum provide hominem condit”, PSP 19/1, 212.

¹⁹² Por. Augustinus, *Contra Julianum* III 18, 34; *Opus imperfectum contra Julianum* I 22; *De nuptiis et concupiscentia* I 1, 1; II 2, 3; II 2, 4. N. Blázquez (*Feminismo agustiniano*, „Augustinus” 27 (1982) 43) w swym artykule komentując nauczanie św. Augustyna w dziele *De nuptiis et concupiscentia* zauważa, że narodziny winny być rozumnie kontrolowane, brać pod uwagę nienaruszalność natury seksualnej małżonki, męża a także sam płód, gdyż to wszystko jest dziełem Boga.

¹⁹³ Por. Augustinus, *De civitate Dei* XXII 24, 2. Zob. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 385.

¹⁹⁴ Augustinus, *De Trinitate* II 1, 2, CCL 50, 82: „Omnis enim filius «de patre» est quod est, et patri filius est; nullus autem pater de filio est quod est sed filio pater est”, tłum. Stokowska, s. 74.

¹⁹⁵ Tamże XV 27, 48, CCL 50A, : „[...] quia nec filius hominum simul et ex patre et ex matre procedit, sed cum in matrem procedit ex patre non tunc procedit ex matre, et cum in hanc lucem procedit ex matre non tunc procedit ex patre”, tłum. Stokowska, s. 522. Cytat niemal w tym samym brzmieniu spotykamy w *In Joannis Evangelium tractatus* 99, 9.

¹⁹⁶ Por. tenże, *Sermo* 45, 2.

¹⁹⁷ Por. tenże, *Contra Julianum* III 20, 41.

np., że ojciec ziemski „urodził nas używając swego ciała, Bóg stworzył używając swej potęgi”¹⁹⁸, ojciec ziemski zrodził swego potomka, ale nie ukształtował¹⁹⁹. Nie może więc dziwić, że w porównaniu z Bogiem, ojciec ziemski nie wie kogo rodzi²⁰⁰.

Przywoływany już przez nas Larrabe, komentując te wypowiedzi św. Augustyna zauważa, iż człowiek, który się rodzi „jest w pewnym sensie epifanią Boga, widzialnym znakiem mocy stwórczej Boga”. Stąd rodzicielstwo ludzkie uczestniczy w rodzicielstwie Boga. To w Bogu istnieje prawdziwe rodzenie, ponieważ Bóg jest Ojcem”. Innymi słowy, zdaniem tego uczonego „w bytach ludzkich, mężczyźnie i kobiecie, rodzenie dzieci jest partycypacją analogiczną w rodzicielstwie, które jest właściwe Bogu i dzięki temu otrzymuje swą wartość. W rodzeniu dzieci obecny jest Bóg w sposób czynny i stwórczy”²⁰¹.

2. Dobro zrodzenia potomstwa. Zagadnienia, którego nie można pominąć dokonując charakterystyki ojcostwa w nauczaniu św. Augustyna jest postawa przyszłego ojca wobec mającego się począć i narodzić dziecka. Potwierdzenie tego znajdujemy w wypowiedzi św. Augustyna, który nawiązując do obecności Chrystusa na godach w Kanie zauważa, że „ten, na którego gody Chrystus przybył, dlatego pojął żonę, aby miał dzieci i pragnął, aby szanowały tę, która je zrodzi”²⁰². Stąd też w innym miejscu autor przekonuje, że małżonkowie współżyjąc ze sobą myślą o ojcostwie i macierzyństwie, co oznacza, że nie wykluczają potomstwa²⁰³, którego pragnienie zrodzenia zakorzenione jest głęboko w naturze ludzkiej²⁰⁴.

To, iż małżonkowie pragną posiadać potomstwo nasz autor dostrzegał nie tylko u przedstawicieli środowiska poza biblijnego, do których należy np. tyran Syrakuz, Dionizjos Starszy (430-367 prz. Chr.)²⁰⁵, ale także u patriarchów (por. Rdz 16, 3; 25, 1)²⁰⁶ oraz w czasach sobie współczesnych, gdy pisał, że wśród pożądań obecnych w sercach ludzi obok złota, srebra, włości,

¹⁹⁸ Tenże, *Enarrationes in Ps.* 127, 12, PL 37, 1685, CCL 40, 27: „Generavit te pater accommodando carnem suam; creavit te Deus adhibendo potentiam suam”, PSP 42/1, 47-48. Por. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 28.

¹⁹⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 344, 2.

²⁰⁰ Por. tamże.

²⁰¹ Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 385, tłum. własne.

²⁰² Augustinus, *In Joannis Evangelium tractatus* 8, 5, CCL 36, 84: „[...] ideo ducebat uxorem, ut filios procrearet; et ab eis quos ut procrearet optabat, utique honorari cupiebat”, PSP 15/1, 136.

²⁰³ Por. Augustinus, *De bono coniugali* 3, 3. Zob. W. Eborowicz, *Wstęp*, w: *Św. Augustyn, Wartości małżeństwa*, Pelplin 1980, 19; A. Zumkeller, *Augustinus in der Diskussion unserer Zeit. Zu seiner Lehre über Welt, Leib, Ehe und Jungfräulichkeit*, „Cor Unum” 28 (1970) 16.

²⁰⁴ Por. Augustinus, *Opus imperfectum contra secundam responsonem Juliani* 6, 22.

²⁰⁵ Por. tenże, *Contra Julianum* V 14, 51; *Retractationes* II 62. Tutaj biskup Hippony nie wymienia tego tyrauna z Syrakuz, ale powołując się także na lekarza Soranusa (I w.) wspomina o królu cypryjskim (*Quaestiones in Heptateuchum* I 93).

²⁰⁶ Por. tenże, *De doctrina christiana* III 12, 20; III 18, 27; *De bono coniugali* 15, 17; 17, 19.

dziedzictwa, pieniędzy, bydła, domu, żony, zaszczytów znajduje się również pragnienie potomstwa²⁰⁷ i, jeśli to możliwe, liczne²⁰⁸ i to niezależnie od tego, że przyszłość ich dzieci jest rodzicom nieznana²⁰⁹. Przyszły ojciec nie pragnie potomstwa „namiętnością ciała, lecz wolą duszy, chociaż dziecko – jak zauważa biskup Hippony – nie poczyna się bez namiętności cielesnej”²¹⁰. Tę myśl autora uzupełnia kolejne zdanie, w którym polemizując z Julianem z Eklanum podkreśla, że rodzic dobrze posługuje się pożądlivością, gdy w „skromności syna rodzi”²¹¹ oraz – jak czytamy w innym miejscu – czyni to w miłości²¹².

Pomimo, iż rodzice ziemscy nie wiedzą kogo urodzą, to jednak obecne jest w nich pragnienie, aby to potomstwo było dobre. Potwierdzenie tego znajdujemy u naszego autora, który, analogicznie jak to miało miejsce w jednej z poprzednich wypowiedzi, wymienia rzeczy, których człowiek pragnie uniknąć oraz dobra, na którym mu zależy. Tak więc nie chce on złej ziemi i złej roli, pragnie zaś posiadać dobrą ziemię, drzewo, konia, sługę, przyjaciela, a także – jako ojciec – dobrego syna, zaś jako mąż – dobrą żonę, które to dobra św. Augustyn wymienia również na końcu zdania²¹³. Tę wypowiedź uzupełnia naszym zdaniem kolejna *Mowa* autora, w której stosując niemal tę samą kolejność kładzie szczególny akcent na to, czego nikt sobie w życiu nie życzy. Do wspomnianych w poprzedniej wypowiedzi dołącza jeszcze złe bydło, złego sługę, złą szatę, złe posiadłości wiejskie, zły dom, złą żonę i złe dzieci²¹⁴, co jednak – w naszym przekonaniu – nie świadczy, że reprezentuje taką właśnie hierarchię wartości. W pewnym sensie kontynuację tej myśli znajdujemy w innym miejscu, w którym biskup Hippony wypowiada się na temat tych, którzy pragną otrzymywać błogosławieństwo od Boga. Jedni, jego zdaniem, to błogosławieństwo dostrzegają w dobrze zaopatrzonym domu, inni w zdrowiu. Są jednak i tacy, którzy pragną błogosławieństwa Bożego w postaci potomstwa i smucą się, gdy go brakuje²¹⁵. Z tego też tytułu nasz autor wymieniając różnego rodzaju lęki, które trapią człowieka – takie jak: utrata wolności, ziemi, gradobicie niszczące winnice – wymienił także lęk przed bezpłodnością żony

Zob. E. Scalco, „*Sacramentum Connubii*” et institution nuptiale; une lecture du „*De bono coniugali*” et du „*De sancta virginitate*” de S. Augustin, *EThL* 69 (1993) 40.

²⁰⁷ Por. Augustinus, *Enarrationes in Ps.* 51, 7; *Sermo* 357, 2; *Contra Julianum* V 10, 43; *Epistula* 130, 11. Zob. Catalálan, *El matrimonio*, s. 57.

²⁰⁸ Por. Augustinus, *Sermo* 357, 2.

²⁰⁹ Por. tenże, *Contra Julianum* V 10, 43; V 11, 44.

²¹⁰ Tenże, *Contra Julianum* VI 16, 50, PL 44, 851-852: „nullo autem modo fieri potest ut carnali concupiscentia bonum hominis concupiscatur: quandoquidem nec ipsa proles libidine corporis, sed voluntate animi concupiscitur, quamvis non sine libidine corporis seminetur”, PSP 19/2, 200.

²¹¹ Tenże, *Contra Julianum* III 20, 41, PL 44, 723: „[...] cum pudice filium gignit”, PSP 19/1, 212. Por. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 386.

²¹² Por. Augustinus, *De consensu Evangelistarum* II 3, 6.

²¹³ Por. tenże, *Sermo* 232, 8, 8.

²¹⁴ Por. tenże, *Sermo* 297, 5, 8.

²¹⁵ Por. tenże, *Enarrationes in Ps.* 66, 2.

oraz przed utratą synów²¹⁶. Stąd też według naszego autora zupełnie uzasadniona jest radość ojca, który nie tylko doczekał się upragnionego potomstwa, za co składa Bogu dzięki, ale także, jak czytamy, „błogosławi Pana ten, którego żona została uwolniona od niebezpieczeństwa przy porodzie” lub też gdy chory syn powrócił do zdrowia²¹⁷.

To pragnienie posiadania potomstwa może być do tego stopnia silne, że gdy nie spełniają się zwyczajne warunki do jego zrodzenia, przyszli rodzice gotowi są również adoptować dzieci, co znane jest, jak zauważa nasz autor, nie tylko w prawie cywilnym, ale potwierdza to także Pismo Święte (por. Rdz 16, 1-4; 30, 1-9)²¹⁸.

3. Ocena ojcostwa ziemskiego w pismach św. Augustyna. Lektura pism naszego autora pozwala zauważyć, iż jest on przekonany o wartości ojcostwa ziemskiego. Według Bonifacio Honingsa komentującego nauczanie biskupa Hippony, „ojcostwo i macierzyństwo są wartościami, które cementują wspólnotę życia pomiędzy mężczyzną i kobietą, zaś wspólnota krwi i przyjaźń społeczna, poszerzają się poprzez prokreację”²¹⁹. Potwierdzenie tej opinii znajdujemy bezpośrednio w nauczaniu św. Augustyna, który przekonuje, że m.in. do wartości małżeństwa zalicza się rodzenie potomstwa, a także naturalną społeczność, jaką tworzy małżeństwo osób odmiennej płci²²⁰. Takie ujęcie tego zagadnienia sprawia, że św. Augustyn, jak zauważa to z kolei Wacław Eborowicz, zachowuje równowagę między oceną wartości, jaką jest wydanie potomstwa, a naturalną społecznością, jaką jest małżeństwo między osobami różnej płci. Małżeństwo bowiem, jak stwierdza ten autor, wiąże przyjaźnią mężczyznę i kobietę, czyli ich miłość i daje im prawa w dziedzinie uczuciowej i płciowej. Z tego więc względu zadania ojcowskie i macierzyńskie nadają wartość ludzką życiu małżeńskiemu²²¹. Według naszego autora bowiem rodzenie potomstwa jest czynnością naturalną i dobrem, i dlatego – jak zauważa to za św. Augustynem xxx Catalálan – nie może być utożsamiana z podobną czynnością występującą u zwierząt, gdyż występuje tu wola, uczucie i rozum człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boże, który dzięki posiadanej w sobie miłości i wierze potrafi zapanować nad żądzą i pożądliwością²²². Myśl tę może uzupełnić kolejna wypowiedź naszego autora, który podkreśla, że „nie należy ganić ludzkiego popędu rodzenia dzieci, pod warunkiem, że

²¹⁶ Por. tamże 84, 11.

²¹⁷ Tamże 133, 2, CCL 40, 1936: „Quando filium desideras et nascitur, benedicis Dominum. Liberata est uxor tua a periculo partus; benedicis Dominum. Aegrotabat filius, liberatur; benedicis Dominum”, PSP 42/1, 113-114.

²¹⁸ Por. tenże, *Sermo* 51, 18, 28.

²¹⁹ Por. B. Honings, *Morale coniugale Agostiniana*, „Ephemerides Carmeliticae” 20 (1969) 302.

²²⁰ Por. Augustinus, *De bono coniugali* 3, 3.

²²¹ Por. Eborowicz, *Wstęp*, s. 19.

²²² Por. Augustinus, *Sermo* 229; *Epistula* 184 A, 1, 3. Zob. Catalálan, *El matrimonio*, s. 55.

mieści się on w godziwym porządku, jakim jest małżeństwo, a nie polega na wspólnym korzystaniu z kobiet na wzór psiego zwyczaju²²³.

Nie może więc dziwić stwierdzenie naszego autora, który uważał, że ojcostwo i macierzyństwo uwalnia instynkt od brutalności (*malum*) pożądliwości, gdy to zło czyni płodnym w sposób „szlachetny, prawowity, przyzwoity, dla dobra wspólnego”²²⁴. Innymi słowy, św. Augustyn uważa, że małżeństwo pośród spraw ludzkich ma swoje chwalebne miejsce nie dlatego, że rodzą się dzieci, które także mogą przyjść na świat poza małżeństwem, ale dlatego, że rodzą się one w sposób uporządkowany²²⁵.

Przytoczony w tym miejscu pogląd naszego autora wskazuje, że małżeństwo, a co za tym idzie pragnienie zostania ojcem lub matką jest w pewnym sensie lekarstwem, ponieważ porządkuje pożądliwość dla dobra uczciwego zrodzenia potomstwa²²⁶. Św. Augustyn stara się także przekonać, że małżeństwo sprowadza „młodzieńczą niepowsściągliwość cielesną, choć występna”, do krzewienia nowego życia. W ten sposób związek małżeński wyprowadza dobro ze zła pożądliwości, co oznacza, że pragnienie ojcostwa, a także macierzyństwa powściąga i w pewnym stopniu czyni wstydlivszym żar pożądliwości cielesnej²²⁷.

Biskup Hippony oceniając ojcostwo ziemskie był również przekonany, że na równi z macierzyństwem przekazuje ono bogactwo uczuć, delikatności oraz wychowuje²²⁸. Jednak w ocenie biskupa Hippony ojcostwo ziemskie jest tylko wartością doczesną, ponieważ rodzice, jak zauważa, gdy wydadzą na świat jedno, drugie czy trzecie dziecko, boją się rodzić dalej, by nie uczynić kolejnych dzieci żebrakami²²⁹. Nieco dalej stwierdza, że „na ziemi posiadaliśmy matkę i ojca, byśmy rodzili się do pracy i śmierci”²³⁰. Św. Augustyn, co zauważa również cytowany już Larrabe, „występując przeciwko naturalizmowi swej epoki uczy, że ojcostwo nie wyczerpuje się jedynie w wydaniu

²²³ Augustinus, *De bono viduitatis* 8, 11, CSEL 41, 317: „Filiorum quippe procreationi operam dare, non canino more per usum promiscuum feminarum, sed honesto ordine coniugali, non est in homine improbandus affectus [...]”, tłum. Gacia, s. 197-199. Por. Catalálan, *El matrimonio*, s. 55.

²²⁴ Augustinus, *De sancta virginitate* 12, 12, CSEL 41, 244: „Habeant coniugia bonum suum, non quia filios procreant, sed quia honeste, quia licite, quia socialiter, procreant [...]”, *ŻM* 27, 283. Por. E.S. Lodovici, *Sessualità, matrimonio e concupiscenza in sant'Agostino*, Milano 1976, 216; Swoboda, *Kobieta, żona i matka w pismach św. Augustyna*, s. 137.

²²⁵ Por. Augustinus, *Opus imperfectum contra secundam responsionem Juliani* V 23.

²²⁶ Por. B. Roland-Gosselin, *La morale de saint Augustin*, Paris 1925, 157.

²²⁷ Augustinus, *De bono coniugali* 3, 3, CSEL 41, 191: „Habent etiam id bonum coniugia, quod carnalis vel iuvenilis incontinentia, etiamsi vitiosa est, ad propagandae prolis redigitur honestatem, ut ex malo libidinis aliquid boni faciat copulatio coniugalis”, tłum. Eborowicz, s. 78-79. Por. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 377; Lodovici, *Sessualità*, s. 216.

²²⁸ Por. Augustinus, *De sancta virginitate* 12, 12. Zob. Lodovici, *Sessualità*, s. 216.

²²⁹ Por. Augustinus, *Sermo* 57, 2, 2.

²³⁰ Tamże, PL 38, 387: „Habebamus patrem et matrem in terra, ut nasceremur ad labores et mortem [...]”, tłum. własne.

na świat potomstwa²³¹. Innymi słowy autor ten jest przekonany, że ojcostwo rozumiane tylko w czysto naturalistyczny sposób nie posiada odniesienia do zbawczego celu nadprzyrodzonego. Gdy więc rodzice chrześcijańscy tego celu nie uwzględniają i nie wychowują po chrześcijańsku swych dzieci, gdy odchodzą od głębokich relacji ojcostwa i macierzyństwa chrześcijańskiego, nie mogą stanowić dla nich przykładu małżeństwa chrześcijańskiego. Stąd też małżonkowie, zdaniem tego autora, winni się starać o to, by być prawdziwymi chrześcijanami jako małżonkowie i jako rodzice, gdyż łączą się oni w małżeństwie chrześcijańskim także jako przyszli rodzice²³². Z tego też względu nasz autor kładzie szczególny nacisk na ojcostwo w wymiarze duchowym. Przykładem realizowania tego rodzaju ojcostwa jest dla biskupa Hippony św. Paweł. Komentując jego słowa zawarte w *Liście do Tesaloniczan* (1Tes 2, 5-7), a zwłaszcza jego działalność apostołską zauważa, że poruszony był on do głębi uczuciem zarówno ojcowskim jak i matczynym²³³. Ta myśl obecna jest także, naszym zdaniem, w innej wypowiedzi naszego autora, w której zauważa, że małżeństwo chrześcijańskie nigdy nie jest bezpłodne, ponieważ uczestniczy w owocnej relacji Chrystusa z Kościołem. Znakiem takiej właśnie więzi są również składane śluby czystości, które dotyczą zaślubin Kościoła (*Ecclesia*), którego oblubieńcem jest sam Chrystus²³⁴.

Duchowy wymiar ojcostwa ukazują także kolejne wypowiedzi autora, w których broniąc ojcostwa św. Józefa kładzie przede wszystkim nacisk na transcendencję miłości małżeńskiej. Innymi słowy, dla św. Augustyna elementem, który ożywia i odróżnia małżeństwo chrześcijan jest miłość małżeńska oraz zgodność woli obu małżonków. To powoduje, jak zauważa Gregorio Armas, że św. Józef jest ojcem Chrystusa ponieważ złączony był z Maryją miłością czystą i gorącą, co nie sprzeciwiało się Jej wiecznemu dziewictwu. To co inni małżonkowie uzyskują przez zjednoczenie ciał, jak podkreśla ten autor, św. Józef uzyskał przez zjednoczenie serc i z tego też tytułu jego ojcostwo jest tym bardziej trwale im bardziej czyste²³⁵. Innymi słowy, św. Augustyn pragnie uwypuklić prawdę, że tak jak Maryja jest czystą matką, tak św. Józef jest czystym ojcem²³⁶. Dlatego też, jak podkreśla to nasz autor, ten kto twierdzi, że Józef nie jest ojcem ponieważ nie spłodził Syna, ten na rodzenie dzieci patrzy pod kątem rozkoszy, a nie postawy miłości²³⁷.

²³¹ Larrabe, *Espiritualidad y castidad*, s. 250, tłum. własne.

²³² Por. tamże.

²³³ Por. Augustinus, *De opere monachorum* 12, 13.

²³⁴ Por. tenże, *In Joannis Evangelium tractatus* IX 2. Zob. Larrabe, *Matrimonio cristiano*, s. 382.

²³⁵ Por. Augustinus, *Sermo* 51, 13, 21; 51, 16, 26; 51, 20, 30; *De consensu Evangelistarum* II 1, 2; *Contra Faustum Manichaeum* XXIII 8. Zob. Armas, *Hacia una ética agustiniana del hogar*, s. 470; L. Cignelli, *La „Famiglia – modello” nella Chiesa patristica*, „Liber Annus” 32 (1982) 179-180; Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 27.

²³⁶ Por. Augustinus, *Sermo* 51, 16, 26. Zob. Catalálan, *El matrimonio*, s. 60.

²³⁷ Por. Augustinus, *Sermo* 51, 16, 26. Zob. Salij, *Ojcostwo i synostwo u św. Augustyna*, s. 27.

Kończąc w tym miejscu prezentację przemysłów św. Augustyna i mając zarazem na uwadze przytoczone wypowiedzi z jego pism, możemy też za naszym autorem zauważyć, iż zrodzenie potomstwa nie jest od czasów Chrystusa obowiązkiem, tak jak to było w czasach Starego Testamentu, który przygotowywał na przyjście Mesjasza, ponieważ czymś chwalebniejszym, jak podkreśla biskup Hippony, jest życie we wstrzemięźliwości²³⁸.

Przeprowadzone przez nas studium wypowiedzi św. Augustyna na temat ojcostwa prowadzi do następujących wniosków.

1. Według biskupa Hippony Bóg jest Ojcem, ponieważ jest Stwórcą natury i człowieka, jego płci, płodności oraz nasienia. Bóg jest również tym, który rodzi tak w wymiarze duchowym, jak i fizycznym przy współpracy rodziców przyszłego dziecka, które jest dla nich darem od Boga, nad którym mają oni, na mocy Bożego przywileju, władzę.

Bóg jest tym, który rządzi i kocha ludzi, choć nie spełnia zawsze wszystkich ich życzeń. Ojcostwo Boga wyraża się także w tym, że Bóg jednoczy ludzi między sobą, żywi, przygotowuje dziedzictwo wieczne, poucza i rozkazuje. W sytuacji, gdy człowiek źle postępuje Bóg gniewa się i karci. Celem tego karcenia jest nawrócenie człowieka i jego udział w wiecznym dziedzictwie. Bóg jako Ojciec będąc sprawiedliwym i miłosiernym zachowuje człowieka sprawiedliwego, zaś grzesznikowi przebacza.

Wypowiedzi św. Augustyna na temat ojcostwa Boga i ojcostwa ziemskiego pokazują również, że w imię właściwej hierarchii wartości należy Boga stawiać wyżej od ojczyzny, rodziców i więzów pokrewieństwa. Według biskupa Hippony Bóg ważniejszy jest także od dziecka, podobnie jak Kościół ważniejszy jest od ojca i matki. Również świadectwo wiary poświadczone męczeństwem ma większą wartość aniżeli miłość do rodziców i dzieci.

2. Biskup Hippony dokonując charakterystyki ojcostwa ziemskiego uważa, że musi być ono pewne, zaś rodzenie dzieci winno być podporządkowane prawu Bożemu. W tym rodzeniu ojciec ziemski jest jedynie współtwórcą, a nie stworzycielem człowieka, ponieważ życia udziela jedynie Bóg, a rodzicielstwo ludzkie partycypuje w rodzicielstwie Boga. Dobrze rozumiane ojcostwo ziemskie nie wyklucza potomstwa, ale pragnie zrodzić je w skromności i miłości. Pragnieniem rodzica jest posiadanie dobrego potomstwa. Potomstwo, które przychodzi na świat jest znakiem błogosławieństwa Bożego i przyczyną radości, zaś jego brak rodzi smutek. Mąż i przyszły ojciec lęka się bezpłodności żony i utraty synów natomiast cieszy się z urodzenia i zdrowia dziecka, za co dziękuje Bogu. W przypadku jego braku św. Augustyn opowiada się za adopcją.

²³⁸ Por. Augustinus, *De bono viduitatis* 8, 11. Zob. Catalálan, *El matrimonio*, s. 55.

Jak wynika to z nauczania św. Augustyna ojcostwo stanowi wartość, a rozdzielenie potomstwa jest dobrem i nie może być utożsamiane z podobną czynnością spotykaną u zwierząt. Według naszego autora ojcostwo uwalnia od brutalności pożyteczności, porządkuje ją, przekazuje bogactwo uczuć, delikatności i wychowuje do chrześcijaństwa. Ojcostwo ziemskie chociaż jest wartością doczesną, nie wyczerpuje się w wydaniu na świat potomstwa, ponieważ posiada odniesienie do zbawczego celu nadprzyrodzonego. Nauczanie biskupa Hippony pokazuje, iż większą wartość przypisywał on ojcostwu duchowemu, aniżeli fizycznemu i stawiał jako przykład osobę św. Józefa.

GOD'S AND HUMAN FATHERHOOD IN THE TERMS OF ST AUGUSTINE

(Summary)

The presented article consists of two main parts. The first one describes the characteristic elements of God's fatherhood as it is seen by St. Augustine. Author of the study shows in this section Augustine's teaching on God as a creator and parent. Author points as well to the manifestations of God's actions towards man, to show finally the views of St. Augustine on the place of God in human life. The second part takes into the light the thoughts of Bishop of Hippo on human fatherhood and especially reveals his views on the relationship of the human fatherhood to God's fatherhood and indicates a good of the procreation. In the last part of this section, the author presents an assessment of earthly fatherhood made by St. Augustine.

Key words: Human fatherhood, Divine fatherhood, St. Augustine.

Słowa kluczowe: Ojcostwo ludzkie, ojcostwo Boże, św. Augustyn.

